

ਸ਼ਾਇਲਚਰਾ

ਪੰਜਾਬੀ
ਸ਼ਾਇਲ ਅਕਾਦਮੀ
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਆਲੋਚਨਾ

ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ,
ਪ੍ਰਿੰ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ 'ਤਾਲਿਬ',
ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਜਿਲਦ ੨]

ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੭

[ਅੰਕ ੪

ਲੇਖ-ਸੂਚੀ

ਨੰ:		ਪੰਨਾ
੧.	ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੇਂ	ਸਮਝੋਟ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ੧
✓ ੨.	ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ੧੮
੩.	ਵਿੱਭੀਅਮ ਕੋਰੀ-ਸੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ	ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ੫੦
੪.	ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ	ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੬੨

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ—

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੇਂ

(੧)

ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਖਰੜੇ ਅਜਿਹੇ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਅੱਛੀ ਖਾਸੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਮਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਮ ਹੇਠ ਅਕਬਰ ਨਾਮੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਗੱਦ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰ ਅਹਿਮਦ ਗੁੱਜਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀਰ, ਹੀਰ ਹਾਸ਼ਮ, ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀਹਰਫੀ ਹੀਰ ਆਦਿ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਆਈਆਂ ਉਹ ਹਨ ਕੁਝ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੇਂ, ਪੈਂਤੀਸ ਅੱਖਰੀਆਂ, ਸੀਹਰਫੀਆਂ, ਅਖਰਾਵਟਾਂ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀਆਂ, ਅਸ਼ਟਕ, ਪਖਵਾਰੇ, ਇਕ ਮਾਹੇਂ, ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ, ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਮਾਝਾਂ ਆਦਿ। ਖੰਡ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਟਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ “ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਇਕ ਮਾਹੇਂ” ਨਾਮੀ ਇਕ ਲੇਖ ਰਸਾਲਾ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸੇ ਲੜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਲੇਖ “ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੇਂ” ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

“ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੇਂ”, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਹ ਹਨ—(੧) ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਢੋਲ ਸੰਮੀ ਦਾ ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਮੁਨਸਿਫ਼, ਅਤੇ (੨) ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਕਾ। ਪਹਿਲਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਦੀ ਵਿਰਹੁੰ ਵਿਥਿਆ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਸੋਹਣੀ ਮੋਹੀਵਾਲ, ਹੀਰ-ਰਾਂਝਾ, ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਮਿਰਜ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੋਲ-ਸੱਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਛਿਪੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਢੋਲਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਇਕ ਹੈ ਤੇ ਸੱਸੀ ਉਸ ਦੀ ਨਾਇਕਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਢੋਲ ਤੇ ਸੱਸੀ ਦੋਵੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਨੀਤ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਧੁਰਵਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਢੋਲ ਤੇ ਸੱਸੀ ਦੋਵੇਂ ਈਸਾ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤਨ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸੰਦੇਹ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਸੀ ਝੰਗ ਸਿਆਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਇਕ ਰਈਸ ਦੀ ਧੀ ਤੇ ਢੋਲਾ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਵਰਤੀ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਰਈਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੰਜੋਗ ਵਸ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਢੋਲ-ਸੱਸੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਢੋਲੇ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਭੇਜਣ ਲੱਗੀ। ਢੋਲੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਨਾਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਜੋ ਢੋਲ-ਸੱਸੀ ਦੇ ਨਾਚ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਤਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਕ ਹੀਰੋ ਹਰਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਢੋਲਾਂ ਕਰਿਹੇਂ (ਉਠ) ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਇਆ ਤੇ ਨਾਚ-ਨਚੇਂਦੀ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਹ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢੋਲਾ ਨਰਵੜ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਮਾਰੂ ਜਾਂ ਮਾਰਵਣੀ ਪੂਗਲ (ਮਾਰੂ ਜਾਂ ਮਾਰਵਾੜ) ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ। (ਦੇਖੋ, ਢੋਲਾ ਮਾਰੂ ਰਾ ਦੂਹਾ)। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢੋਲ ਕੇ ਮੋਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹੋ ਮਾਰੂ ਜਾਂ ਮਾਰਵਣੀ ਮਲਵੈਣ ਬਣੀ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਸੱਸੀ ਜਾਂ ਸੱਮਸ ਰਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿੱਸਾਕਾਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਵੇਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਥਾਨਕ-ਪਰਿਵਰਤਨ, ਪਾਤ੍ਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾ ਨੂੰ

ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਹੀ, ਬਲਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਗ਼ਦਾਦ ਜਾਂ ਰੂਮ ਸ਼ਾਮ ਨਾਲ ਜਾ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਢੋਲਾ ਬਗ਼ਦਾਦ ਜਾਂ ਰੂਮ ਦਾ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੱਮੀ ਦਮਿੱਸ਼ਕ ਜਾਂ ਗੜ੍ਹ ਕੈਸਰ (?) ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਢੋਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਮ ਦੇ ਕਈ ਕਿੱਸੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਢੋਲ ਤੇ ਸੱਮੀ (ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਜਾਂ ਮਾਰਵਣੀ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ) ਸਪਸ਼ਟ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ।

ਢੋਲ ਤੇ ਸੱਮੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹਨ । ਕਵੀ ਮੁਨਸਿਫ਼ ਨੇ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਹਿਣੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗਾਂਵਿਆ ਹੈ । ਵੱਡਾ ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ “ਢੋਲਾ ਮਾਰੂ ਰਾ ਦੂਹਾ” ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਢੋਲਾ ਮਾਰੂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਜਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮਾਰੂ ਦੇਸ ਵਿਚ ਗਇਆ ਸੀ ਪਰ ਕਵੀ ਮੁਨਸਿਫ਼ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਢੋਲਾ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸੱਮੀ (ਮਾਰਵਣੀ) ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪਾਗਲ ਹੋ ਕੇ ਖੁਦ ਨਰਵੜ ਕੱਟ ਗਈ ਸੀ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਕਥਾਨਕ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫੇਰ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਮੁਨਸਿਫ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਨਗਾਹੇ ਵਾਲੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ—“ਸਰਵਰ ਪੀਰ ਮਨਾਏ ਘਰ ਵਿਚ । ਮੈਨੂੰ ਢੋਲਾ ਲੈ ਚਲ ਨਰਵੜ ਵਿਚ ।” ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਮਹੀਨਾ ਚੇਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਫੱਗਣ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵੀ ਕਿੱਥੇ ਤੇ ਕਿਸ ਸੰਨ-ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ।

(੩)

ਦੂਜੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਮੰਨਿਆ-ਪ੍ਰਮੰਨਿਆ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ? ਪਹਿਲਾ ਜਾਂ ਦੂਜਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ :

[੩

- (੧) ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਯੂਸਫ਼ ਜ਼ੁਲੈਖਾ, ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖੇ ਸਨ । ਇਹ ਕਈ ਪਿੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨੀ, ਪਰਗਨਾ ਚੀਮਾ ਚੱਠਾ ਇਲਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ।
- (੨) ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਚਿੱਟੀ ਸ਼ੇਖਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ* । ਇਹ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ 'ਕੁਸ਼ਤਾ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੂਜੇ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕਾਵਿ-ਟਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਤੇ ਅਬਦੁਲ ਗਫ਼ੂਰ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਹੋਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਦਬ ਤੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੋਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਪਹਿਲੇ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । (ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੩੨) ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਮਤ ਨਹੀਂ । ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹੋਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੂਜੇ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

(੪)

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਿਆਂ ਦੇ ਅਸਲ ਪਾਠ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਵੋਲ ਸੰਮੀ ਦਾ

ਕ੍ਰਿਤ : ਕਵੀ ਮੁਨਸ਼ਿਫ਼

ਚੜਦੇ ਚੇਤ੍ਰ ਸੰਮਸ ਰਾਣੀ, ਨਿਤ ਕੂਕੇ ਦਰਗਾਹ ਰਬਾਣੀ,
ਰੱਬਾ ਵੋਲ ਸ਼ਾਮ ਘਰਿ ਆਣੀ, ਹਰ ਦਮ ਏਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਹਾਣੀ,
ਮਿਲੀਏ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ॥

* ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ (੧੯੫੦) ਸਫ਼ੇ ੫੯, ੬੩ ।
ਅਬਦੁਲ ਗਫ਼ੂਰ ਕੁਰੈਸ਼ੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਦਬ ਤੇ ਤਾਰੀਖ਼ (੧੯੫੬), ਸਫ਼ਾ ੨੩੭ ।

ਆਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਫਿਕਰੁ ਵਧੇਰੇ, ਪੰਡਿਤ ਸਦ ਪੁਛਾਇਆ ਡੇਰੇ,
ਕੋਹਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰ ਮੋਰੇ, ਪੰਡਿਤ ਜੋਇਸੀ ਕਹਿਨ ਘਨੇਰੇ,
ਮਸਤਕ ਢੋਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇਰੇ, ਖਬਰ ਨ ਆਮ ਨੂੰ ॥

ਸੰਮਸ ਰਾਣੀ ਖਤੁ ਕਰਵਾਇਆ, ਸਾਰਾ ਹਾਲੁ ਹਵਾਲੁ ਲਿਖਾਇਆ,
ਕਾਸਦ ਹੀਰਾ ਹਰਨੁ ਬੁਲਾਇਆ, ਲਿਖ ਰੁਕਾ ਗਲ ਉਸਦੇ ਪਾਇਆ,
ਨਿਕੜੀ ਹੋਂਦੀ ਸਾਸੁ ਪੜ੍ਹਾਇਆ, ਟੋਰਿਆ ਕਾਮ ਨੂੰ ॥
ਮਹਿਣੀ ਮੁਨਸਫ ਆਖ ਸੁਣਾਈ, ਦਿਤੀ ਹੀਰੇ ਹਰਨ ਦੁਹਾਈ,
ਉਤਵਲ ਪਾਈ ਢੋਲ ਤਵਾਈ, ਫੜ ਹਰਨਾ ਨੂੰ ਜਿਬਾ ਕਰਾਈ,
ਬਕਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹਥਿ ਕਸਾਈ, ਫੜਿਆ ਸਹਿਮ ਨੂੰ ॥ ੧ ॥

ਅਗੋਂ ਚੜ੍ਹੇ ਵਿਸਾਖ ਫਜਰ ਨੂੰ, ਸੰਮਸ ਖਤ ਕੀਤਾ ਦਿਲਬਰ ਨੂੰ,
ਕਰਨ ਮੁਸਾਫਰ ਯਾਦ ਸਫਰ ਨੂੰ, ਤੁਰਿਆ ਹਰਨ ਕੋਟ ਨਰਵੜ ਨੂੰ,
ਸੇਵੇ ਦਸਤਗੀਰ ਸਰਵਰ ਨੂੰ, ਮੁੜ ਕੇ ਹੰਸ ਲਿਆਵੇ ਸਰ ਨੂੰ,
ਕੂੰਜਾਂ ਸਿਕਨ ਪਰਬਤਿ ਘਰ ਨੂੰ, ਲਾਈਏ ਭਾਹਿ ਇਵੇਹੀ ਜਰ ਨੂੰ,
ਜੇ ਘਰ ਵੱਸੀਏ ॥

ਹੀਰੇ ਹਰਨ ਜੋ ਕੀਤੀ ਧਾਈ, ਵਹਿਦਾ ਮਜਲੋ ਮਜਲੀਂ ਜਾਈ,
ਖੌਫ ਵਧੇਰਾ ਜ਼ਿਮੀ ਪਰਾਈ, ਅਗੋਂ ਸਿਕਦਿਆਂ ਮਿਲ ਗਈ ਮਾਈ,
ਆਖੇ ਤੁਧੁ ਥੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ, ਸਾਇਤ ਨੇਕ ਅਸਾਡੀ ਆਈ,
ਦਿਲ ਦੀ ਦੱਸੀਏ ॥

ਹੀਰਾ ਅਰਜ ਕਰੇ ਸੁਣ ਅੰਮਾ, ਕੋਹੇ ਵਖਤ ਦਿਤੋ ਈ ਮੰਮਾ,
ਕੀ ਸੁਖ ਵੇਖਾਂ ਬਾਝੁ ਕਰੰਮਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਸਫਰ ਸੁਣੀਦਾ ਲੰਮਾ,
ਸੁਣ ਸੁਣ ਖੌਫ ਤਿਸੇ ਦੇ ਕੰਬਾਂ, ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਹੱਸੀਏ ॥

ਮਹਿਣੀ ਸਭ ਨਾਮ ਦੇ ਤਰਣਾ, ਫਰਮੂਦਾ* ਖਾਵੰਦਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ,
ਜਿਤ ਵਲ ਭੋਜਣ ਉਜਰ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਹੀਰਾ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ ਹਰਨਾ,
ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੇ ਚਰਨਾ, ਕਜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਰਨਾ,
ਕਿਤ ਵਲ ਨੱਸੀਏ ॥ ੨ ॥

* ਫਰਮਾਇਆ (ਫਰਮਾਨ ਅਥਵਾ ਹੁਕਮ) ।

† ਖਸਮ, ਮਾਲਿਕ ।

ਅਗੋਂ ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਯਾਰ ਯਾਰਾਂ ਵਲ ਲਿਖਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ,
 ਕਾਸਦ ਹਰਨ ਸੁਨੇਹੇ ਖੜਦੇ, ਛਾਉ ਤਕੀ ਸੂ ਧੁਪੇ ਸੜਦੇ,
 ਬਰਕਨਦਾਜ਼ ਬੰਦੂਕਾਂ ਫੜਦੇ, ਹਾਇਸਆਰੇ ਤੋੜੇ ਜੜਦੇ,
 ਖਬਰ ਗਿਰਾਂਇ ਨੂੰ ॥

ਖਾਨੂ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਹਲਕਾਰੇ, ਮਿਰਿਓਂ* ਵੜਿਆ ਬਾਗੁ ਤੁਮਾਰੇ,
 ਕੀਤੇ ਤਾਜੀ ਜੀਨ ਕਰਾਰੇ, ਕਮਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਨ ਤਈਆਰੇ,
 ਸੁਤਰਾਂ ਮੰਗਾਏ ਕੜੇ ਨਗਾਰੇ, ਚੜ੍ਹਦਾ ਮੀਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੁਕਾਰੇ,
 ਮਿਲਦਾ ਮਾਂਇ ਨੂੰ ॥

ਮਾਂਉ ਅੰਦਰਿ ਢੋਲ ਸਦਾਇਆ, ਸ਼ਬੜਾਂ ਦਾ ਖਾਬੜਾਂ ਖਿਆਲ ਸੁਣਾਇਆ,
 ਰਾਤ੍ਰਿ ਚਲਿਤ੍ਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇਆ, ਢੋਲਾ ਦੇਖੇ ਦੇਸ ਪਰਾਇਆ,
 ਕਹਿਦਾ ਈਵੇਂ ਹੀ ਭਰਮਾਇਆ, ਸੁਣਿਆ ਹਰਨ ਬਾਗ ਵਿਚਿ ਆਇਆ,
 ਪਕੜ ਲਿਆਵਾਂ ਹੋਇ ਸਵਾਇਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਮਾਇ ਨੂੰ ॥

ਮਹਿਣੀ ਲੇਪੁ ਦਸ ਕਿਨ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਰੂਮੇ ਢੋਲ ਸਾਮ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ,
 ਜਾਂਦਾ ਨਾਲਿ ਹਰਨ ਤੇ ਅੜਿਆ, ਕਾਬੂ ਮੂਲ ਨ ਆਵੇ ਖੜਿਆ,
 ਮੁੜਦਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਲਾ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਲੋਚਨ ਰਾਇ ਨੂੰ ॥ ੩ ॥

ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਪਉਦੇ ਰਾਹੀ, ਵੱਗਨ ਲੋਆਂ, ਭੜਕਨ ਭਾਹੀਂ,
 ਬਿੰਡੇ ਚੀਕਨ ਵਣੀ ਕਹਾਂਹੀ, ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਨੀ ਹੋਰ ਨੀ ਜਾਈਂ,
 ਮਿਰਿਓਂ ਕਹਿਆ ਢੋਲੇ ਤਾਈ, ਹਜ਼ਰਤ ਡੇਰਾ ਕਰੋ ਸਰਾਈਂ,
 ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਭੇੜ ਸੁਬਾਹੀਂ, ਭਲਕੇ ਆਵਣਾ ॥

ਓਥੇ ਦੋਹਾਂ ਅਰਾਮ ਸੀ ਪਾਇਆ, ਬੰਮੀ ਰਾਤਿ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਨੁ ਆਇਆ,
 ਸੁੰਦਰ ਤੋਤਾ ਢੋਲੁ ਜਗਾਇਆ, ਓਥੋਂ ਹੋਇ ਸਵਾਰ ਚੜ੍ਹਿ ਧਾਇਆ,
 ਘੋੜਾ ਮਗਰ ਹਰਨ ਦੇ ਲਾਇਆ, ਮਿਰਿਓਂ ਵਗਿਓ ਥੀਉ ਸਵਾਇਆ,
 ਤੋੜ ਪਹੁੰਚਾਵਣਾ ॥

ਤੋਤੇ ਕੀਤੀ ਅਰਜ਼ ਨਿਮਾਣੇ, ਆਖੇ ਲਗ ਨ ਹਰਗਿਜ਼ ਜਾਣੇ,
 ਜਾ ਓਹ ਮੁਲਖ ਬਿਗਾਨੇ ਧਾਣੇ, ਢੋਲੁ ਕਹਿਆ ਸੂ ਸਮਝਿ ਸਿਆਣੇ,

* ਮ੍ਰਿਗ, ਹਿਰਣ । † ਉਠ

‡ ਰਾਤ ‡ ਖ਼ਾਬ, ਸੁਪਨਾ ।

ਸਿਰ ਤੇ ਮੰਨੋ ਹੁਕਮ ਰਬਾਣੇ, ਬੇੜੀ ਠੇਲੀ ਢੋਲੁ ਇਆਣੇ,
ਸਰਵਰ ਆਲਮ ਹੋਇ ਮੁਹਾਣੇ, ਪਾਰ ਲੰਘਾਵਣਾ ॥

ਮਹਿਣੀ ਢੋਲ ਯਾਰੁ ਲਲਕਾਰੇ, ਕਾਨੀ ਕੱਢਿ ਹਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰੇ,
ਬਹਿ ਗਇਆ ਸੁੰਬ ਵੱਟਕੇ ਚਾਰੇ, ਕੁਸਦਾ ਹੋਇਆ ਅਰਜ਼ੀ ਤਾਰੇ,
ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਨ ਏਲਚੀ ਮਾਰੇ, ਢੋਲਾ ਤਕ ਲੈ ਮਹਿਲ ਮੁਨਾਰੇ,
ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਢੋਲ ਚਿਤਾਰੇ, ਉੱਸੇ ਰਾਵਣਾ ॥ ੪ ॥

ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਾਵਣ ਅਜਬ ਬਹਾਰਾਂ, ਵੜਿਆ ਢੋਲੁ ਬਾਗੁ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ,
ਖਿੜਿਆ ਰੰਬਾ ਹੁਸਨ ਅਨਾਰਾਂ, ਮਾਲਣ ਚੁਣਦੀ ਢੋਲੁ ਹਜ਼ਾਰਾਂ,
ਜਾਇ ਸੁਣਾਇਆ ਖਿਦਮਤ ਗਾਰਾਂ, ਤਾਦੀ ਕੀਤੀ ਬਾਗ ਸਵਾਰਾਂ,
ਸੁਣ ਕੇ ਆਵਦੀ ॥

ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਆ, ਜਾ ਉਸ ਡੇਰਾ ਆਣਿ ਵਿਖਾਇਆ,
ਮਾਲੀ ਬਾਗਵਾਨ ਸਦਵਾਇਆ, ਕਿਸ ਬਾਗੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਲਾਹਿਆ,
ਕੋਣ ਕੋਈ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ, ਆਖ ਸੁਣਾਇਦੀ ॥
ਸੁੰਦਰ ਤੋਤੇ ਅਰਜ਼ੀ ਤਾਰੀ, ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਤੂ ਕਰ ਮੁਟਿਆਰੀ,
ਉਥੋਂ ਕੀਤੀ ਢੋਲ ਸਵਾਰੀ, ਆਂਦਾ ਹੀਰੇ ਹਰਨ ਸ਼ਿਕਾਰੀ,
ਜਬ ਕੀ ਦੇਖੀ ਮੁਹਰ ਤੁਮਾਰੀ, ਤਾਹੀਏ ਆਈ ਬਾਗ ਸਵਾਰੀ,
ਰਾਹ ਪੁਛਾਂਵਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਯਾਰ ਯਾਰਾ ਥੇ ਆਏ, ਤੋਤਾ ਸ਼ੰਮਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ,
ਸੁਣ ਸੁਣ ਦੂਣੀ ਹੋਂਦੀ ਜਾਏ, ਬੰਦ ਟੁਟੇ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ੋਂ ਤ੍ਰਾਏ,
ਬਹਿ ਸਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਸੁਣਾਏ, ਰਾਤੀ ਢੋਲ ਸ਼ਾਮ ਗਲਿ ਲਾਏ,
ਫਜ਼ਰੀਂ ਬਾਬਰ ਤਕਿ ਵਿਖਾਏ, ਖਾਬ ਸੁਣਾਵਦੀ ॥ ੫ ॥

ਚੜ੍ਹਦੇ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰੇ, ਸ਼ੰਮਸ ਚੜ੍ਹਿਆ ਢੋਲੁ ਚਉਬਾਰੇ,
ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਤੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ, ਜਿਉਂ ਕਰ ਪਰੀਆਂ ਲਹਿਨ ਉਤਾਰੇ,
ਹੂਰਾਂ ਖੇਡਨ ਅਰਸ਼ ਮੁਨਾਰੇ, ਸ਼ਾਰਤ ਰਾਗ ਦੀ ॥

ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਢੋਲ ਵਿਆਹੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਤਖ਼ਤ ਸ਼ਾਮ ਦਿਲ ਚਾਹੀ,
ਮਿਲ ਪਏ ਸਿੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਹੀ, ਹੋਇ ਸ਼ਗੁਫ਼ਤਾਂ* ਘੁੰਘਟ ਲਾਹੀ,

* ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਕੇ

ਡਿੱਠਾ ਹੋਜ ਕੋਸਰਾਂ ਤਿਹਾਈ, ਜਾ ਭਰਿ ਪੀਤਾ ਜਾਮ ਸੁਰਾਹੀ,
ਲੂ ਲੂ ਕੀਤਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਲਾਹੀ, ਰਾਤ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ॥

ਤਾਰਿਆਂ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਬੁਰਮਟੁ ਪਾਇਆ, ਜਿਨਾ ਤਖਤ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਸਾਇਆ ।
ਓਨਾਂ ਸਰਵਰ ਪੀਰੁ ਮਨਾਇਆ, ਸੂਰਜ ਰਾਤੀਂ ਚਾਉ ਫਚਾਇਆ,
ਤੀਜੇ ਪਹਿਰੇ ਵੋਲਾ ਆਇਆ, ਵੋਲ ਸ਼ੰਮਸ ਲੈ ਛਾਤੀ ਲਾਇਆ,
ਸਹੀਆਂ ਵੇਵ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਲਵਾਇਆ, ਫਜ਼ਰੀਂ ਵੇਲੇ ਆਣ ਜਗਾਇਆ,
ਸ਼ੰਮਸ ਜਾਗਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਹੋਣੀ ਕੋਣ ਮਿਟਾਏ, ਸੁੰਦਰ ਤੋਤਾ ਮਹਿਲੀਂ ਜਾਏ,
ਹਾਲ ਹਕੀਕਤ ਆਖਿ ਸੁਣਾਏ, ਭੋਰ ਇਰਾਕੀਝੁ ਫਾਕੇ ਆਏ,
ਦਾਣਾ ਕੋਣ ਮਹੋਲਾ ਪਾਏ, ਖਸਮਾਂ ਬਾਝੋਂ ਕੋਣ ਚੁਗਾਏ,
ਕਦਰ ਨ ਰਹਿੰਦਾ ਵਤਨ ਪਰਾਏ, ਇੱਜ਼ਤ ਭਾਗ ਦੀ ॥ ੬ ॥

ਅਸੂ ਮਾਹ ਪਿਛੋਂ ਖਤ ਆਇਆ, ਮਾਉ ਲਿਖਿਆ ਏਹ ਫਰਮਾਇਆ,
ਕਾਸਣ ਕਿਸ ਵੋਲਾ ਭਰਮਾਇਆ, ਦਰਦਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚਿ ਡੇਰਾ ਪਾਇਆ,
ਮਾਲ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਜ਼ਬਤੁ ਕਰਾਇਆ, ਸਾਡਾ ਹੁਕਮੁ ਨਿਆਉਂ ਉਠਾਇਆ,
ਸਿੱਕਾ ਆਪਣੇ ਨਾਉਂ ਚਲਾਇਆ, ਖੋਹ ਹਵੇਲੀਆਂ ॥

ਸੁਣਕੇ ਹੋਇਆ ਵੋਲ ਉਦਾਸੀ, ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਖਰੀ ਹਿਰਾਸੀ,
ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰਦੀ ਹੋਇ ਲਬਾਸੀ, ਆਈ ਵਿੱਚ ਬਖੀਲਾਂ ਵਾਸੀ,
ਜੇ ਤੂੰ ਚਲਿਓ ਕੇਹੜਾ ਰਾਹ ਸੀ, ਸੁੰਵੀ ਸੇਜ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਸੀ,
ਦਰਦਾਂ ਥੀਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਖਲਾਸੀ, ਬਾਝੋਂ ਬੇਲੀਆਂ ॥

ਉਥੋਂ ਕੀਤੀ ਵੋਲ ਤਯਾਰੀ, ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਰਹੀ ਨਿਆਰੀ,
ਉਡਿਆ ਬਾਜ਼ ਲਈ ਉਡਾਰੀ, ਖੜੀ ਤਕੇਂਦੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਿਕਾਰੀ,
ਜੇ ਮੈਂ ਹੋਂਦੀ ਯਾਰ ਪਿਆਰੀ, ਨਾ ਛੁਡ ਜਾਂਦਾ ਦਰਦਾਂ ਮਾਰੀ,
ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਰਹਾਂ ਕੁਆਰੀ, ਵਿਚ ਸਹੇਲੀਆਂ ॥

ਮਹਿਣੀ ਮੰਨ ਰਜ਼ਾਇ ਇਲਾਹੀ, ਭਾਵੀ ਕੈਦ ਜੁਲਫ ਦੀ ਫਾਹੀ,
ਵਡੇ ਹੀਰ ਸੋਧਦੀ ਮਾਹੀ, ਨਿਤ ਉਠ ਚੁੰਡੇ ਬੇਲਾ ਕਾਹੀ,

†

‡ ਇਰਾਕੀ ਘੋੜੇ ।

ਮੇਹੀਵਾਲ ਮਿਲਾਇ ਇਲਾਹੀ, ਸ਼ੰਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਲਿਖੀ ਆਹੀ,
 ਜੇ ਮੇਂ ਜਾਣਾ ਨਿਜ ਵਿਆਹੀ, ਨਾਲਿ ਉਲਲੀਆ ॥ ੭ ॥
 ਚੜ੍ਹਦੇ ਕੱਤਕ ਸਰਦੀ ਪਉਂਦੀ, ਖਲਕਤਿ ਲੇਫ ਤੁਲਾਈਏ ਸਉਂਦੀ,
 ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਜ਼ਰਾ ਨ ਚਉਂਦੀ, ਕਹੇ ਗਵਾਂਢਣ ਪਾਸੋਂ ਲਉਂਦੀ,
 ਜੇੜੀ ਲਾਇ ਸ਼ਾਮ ਗਲਿ ਸਉਂਦੀ, ਘਿਰ ਸੁ ਕਲੇਮਾ ਗਿਰਦੀਏ ਭੇਂਦੀ
 ਆਹੀਂ ਮਾਰਦੀ ॥

ਉਸ ਨੂੰ ਜਣੀ ਖਣੀ ਸਮਝਾਏ, ਗੱਲਿ ਨ ਸ਼ੰਮਸ ਜ਼ਰਾ ਸੁਖਾਏ,
 ਗੁੱਝੀ ਵਦਨ ਮਨ ਨੂੰ ਖਾਏ, ਦੁਖ ਜਿਗਰ ਦਾ ਕਿਉਂਕਰਿ ਜਾਏ,
 ਪੀੜ ਹਿਜਰ ਦੀ ਕੌਣ ਵੰਡਾਏ, ਆਖੇ ਨਿੱਜ ਜਣੇਂਦੀ ਮਾਏ,
 ਚਿੰਤਾ ਯਾਰ ਦੀ ॥

ਸ਼ੰਮਸ ਫਿਕਰ ਦਲੀਲਾਂ ਧਰੀਆਂ, ਭਾਗੁ ਸੁਹਾਗੁ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੇ ਤਰੀਆਂ,
 ਪਹਿਨਣ ਪੱਟ ਬਾਦਲੇ ਜਰੀਆਂ, ਦੇਣ ਦਿਖਾਈ ਵਾਂਗੁ ਪਰੀਆਂ,
 ਸ਼ੰਮਸ ਵੇਖੇ ਬਖਸ਼ਿਣ ਜਰੀਆਂ, ਬਾਝੋਂ ਢੋਲ ਨ ਲਹਿੰਦੀਆਂ ਵਰੀਆਂ,
 ਗੱਲਿ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਸ਼ੰਮਸ ਭਈ ਦਿਵਾਨੀ, ਲੇਲਾ ਮਜਨੂੰ ਜਿਉਂ ਮਸਤਾਨੀ,
 ਆਲਮ* ਕਰਦੇ ਵਾਹਜ਼ਾਂ ਜੁਬਾਨੀ, ਕਿੱਸਾ ਜੂਸਬੜ ਵਿਓ ਕੁਰਾਨੀ,
 ਫੇਰ ਜੁਲੀਖਾਂ ਲਈ ਜੁਆਨੀ, ਤਲਬ** ਦੀਦਾਰ ਦੀ ॥ ੮ ॥
 ਚੜ੍ਹਦੇ ਮੱਘਰ ਸਰਦ ਹਵਾਈਂ, ਜਿਨਾ ਕੰਤ ਸ਼ਾਮ ਘਰਿ ਸਾਂਈ,
 ਕਰਨ ਰਜ਼ਾਈਆਂ ਕੱਤਕ ਵਾਈਂ, ਲੈ ਕੇ ਸੌਂਦੀਆਂ ਲੇਫ ਤੁਲਾਈ,
 ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਮਾਰੇ ਆਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਤ ਸ਼ਾਮ ਘਰਿ ਨਾਹੀਂ,
 ਚਿੰਤਾ ਢੋਲ ਦੀ ।

ਨਿਤ ਉਠਿ ਕਰੇ ਵਿਖੋਆ ਸ਼ੰਮੀ, ਲੱਗੀ ਜਿਗਰ ਹਿਜਰ ਵਿਚ ਰੰਮੀ,
 ਕੀ ਸੁਖ ਵੇਖਾਂ ਬਾਝ ਕਰੰਮੀ, ਕਹੈ ਜੁਹਲ ਸਤਾਰੇ ਜੰਮੀ,
 ਨਮਕ ਹਰਾਮ ਅਸਾਭੀ ਕੰਮੀ, ਆਖਨ ਵਾਟ ਰੂਮ ਦੀ ਲੰਮੀ,
 ਖੜੀ ਨ ਜੋਲਦੀ ॥

* ਵਿਦਵਾਨ, ਸਿਆਣੇ † ਉਪਦੇਸ਼ ।

‡ ਯੂਸਫ ਜੁਲੈਖਾ ਦਾ ਕਿੱਸਾ । ** ਚਾਹ ।

ਕਹਿੰਦੀ ਢੋਲ ਸੋਜ ਜਾਂ ਰਵਿਆ, ਤਿਸ ਦਿਨ ਕਾਗ ਚੁਬਾਰੇ ਲਵਿਆ,
ਮੰਦਾ ਹਾਲ ਇਆਣਾ ਚਵਿਆ, ਅਖਸਰ ਲੋਹਾ ਟੁਟਦਾ ਧਵਿਆ,
ਜੇ ਮੈਂ ਲੇਖ ਜਾਣਦੀ ਭਵਿਆ, ਤਾਕ ਨ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖ ਨਜਰ ਵਿਚ, ਸ਼ੱਮਸ ਲੱਗਾ ਰੋਗੁ ਜਿਗਰ ਵਿਚ,
ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਮਨੁ ਏਸੁ ਫਿਕਰ ਵਿਚ, ਚਲੀ ਉਠ ਸੁੰਵੀ ਸੋਜ ਹਿਜਰ ਵਿਚ,
ਸਰਵਰ ਪੀਰ ਮਨਾਏ ਘਰ ਵਿਚ, ਮੈਨੂੰ ਢੋਲਾ ਲੈ ਚਲ ਨਰਵੜ ਵਿਚ,
ਹੰਝੂ ਡੋਲਦੀ ॥੯॥

ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੋਹ ਜੁ ਬਰਫਾਂ ਪਈਆਂ, ਗਾਵਨ ਚਾਇ ਲੋਹੀਂ ਦੇ ਸਹੀਆਂ ।
ਵਾਢੀਆਂ* ਵਾਂਗੁ ਰੇਜੂਲਾਂ ਭਈਆਂ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨ ਖਬਰਾਂ ਲਈਆਂ,
ਸਾਡੀਆਂ ਕੌਫ ਕਰੇ ਪਰਵਈਆਂ, ਸ਼ੰਮਸ ਆਖਦੀ ॥

ਵਾਂਢੇ ਸਦਾ ਬੈਰਾਗੀ ਰਹਿੰਦੇ, ਨਾਲਿ ਫਿਕਰ ਨਿਤ ਸੌਂਦੇ ਬਹਿੰਦੇ,
ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਆ ਪਾਵਨ ਵੈਂਦੇ, ਰੱਬਾ ਕਰ ਤੂੰ ਮੇਲ ਦੁਹਾਂਦੇ,
ਕੰਤ ਦਿਸਾਵਰਾਂ ਜਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਫੂਲ ਨ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਂਗ ਸੁਆਂਦੇ,
ਸ਼ਾਦੀ ਖਾਕ ਦੀ ॥

ਸ਼ੰਮਸ ਸੋਜ ਚੜ੍ਹੀ ਜਦ ਖਾਲੀ, ਯਾਵਿ ਕਰੇ ਗਲ ਢੋਲੇ ਵਾਲੀ,
ਅਜੇਹੀ ਰਾਤ ਪੋਹ ਦੀ ਕਾਲੀ, ਪਈ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਹਾਲੀਂ,
ਬਾਬੋਂ ਆਬ ਨ ਤਿਹੁ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਇੱਜਤ ਸਾਕ ਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਕਰੇ ਮਨਸ਼ਫੀ ਬੋੜਾ, ਮੰਦਾ ਇਸ਼ਕ ਮਿਜਾਜ਼ੀ ਪੇੜਾ,
ਜਿਸ ਤਨ ਲੱਗੀ ਜਾਣੇ ਕੇੜਾ, ਹੋਡੀ ਅੰਗ ਕੋਕਲਾ** ਭੇੜਾ,
ਵਰਤਿਆ ਨਾਲਿ ਰੀਸਾਲੂ ਬੋੜਾ, ਹੀਰੇ ਜ਼ਰਾ ਨ ਕੀਤਾ ਖੇੜਾ ।
ਸਦੀਏ ਚਾਕ ਦੀ ॥ ੧੦ ॥

ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਾਂਹ ਜੁ ਆਈ ਲੋਹੀ, ਸਹੀਆਂ ਕੀਤੀ ਨੁਾਈ ਧੋਈ,
ਸ਼ੰਮਸ ਆਇ ਘਾਬਰੇ ਹੋਈ, ਅਜ ਕਲਿ ਸ਼ਾਮ ਲਿਆਵੇ ਕੋਈ ।
ਸਾਡਾ ਮਿਤ੍ਰੁ ਪਿਆਰਾ ਸੋਈ, ਸੰਮਸ ਆਖੇ ਰਹਾਂ ਨਰੋਈ,
ਓਥੇ ਜਾਇ ਕੇ ॥

‡ਲੋੜੀ । *ਦੁਹਾਗਣਾਂ, ਛੁੱਟੜਾਂ । †ਪਰਦੇਸ । **ਰਾਜਾ ਹੋਡੀ ਤੋ ਰਾਣੀ ਕੋਕਲਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ।

ਸ਼ੰਮਸ ਰਾਣੀ ਆਖਿ ਸੁਵਾਈ, ਸਿਕਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵੰਵਾਈ,
ਗੱਲ ਨ ਲਿਖੀਆ ਵੋਲੇ ਕਾਈ, ਵਿਦਾ ਟੁਰੀ ਕਰਿਮਾਈ ਦਾਈ,
ਜਾਂਦੀ ਨਰਵੜ ਕੋਟ ਪੁਛਾਈ, ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ਕੇ ॥

ਸ਼ੰਮਸ ਨਾਲਿ ਟੁਰੀ ਸਰਵਾਨਾਂ,* ਛਡਿਆ ਪਲਰ ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨਾ,
ਜੈਂਦਾ ਸ਼ਾਹ-ਨਸ਼ੀਂ ਦਰਿ ਖ਼ਾਨਾ, ਭੁਈਏ ਸਉਂਟੀ ਕਰ ਸੁਕਰਾਨਾ,
ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰਦੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦੁਗਾਨਾ,† ਮੇਲੀਂ ਵੋਲ ਸ਼ਾਮ ਸੁਲਤਾਨਾ,
ਗਲਿ ਮਿਲਾਇ ਕੇ ॥

ਮਹਿਣੀ ਕੋਣ ਕਰੇ ਦਿਲ ਜੋਈ, ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਛਡ ਗਏ ਸਬੋਈ‡
ਓਥੇ ਡੇਹਲ ਹੋਇ ਖਲੋਈ, ਦਰਦ ਫਿਰਾਕ ਵੋਲ ਦੇ ਰਈ,
ਸਰਵਰ ਦੇਖੀ ਨਰਵੜ ਵੋਈ, ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਦਰਮਾਂਦੀ ਹੋਈ,
ਜਿਸ ਤਨ ਲੱਗੀ ਜਾਣੇ ਸੋਈ, ਸੁਣ ਦਿਲ ਲਾਈ ਕੇ ॥ ੧੧ ॥

ਚੜ੍ਹਦੇ ਫੱਗੜ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰੇ, ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਹਲਕਾਰੇ,
ਸ਼ੰਮਸ ਆਈ ਖੋਜ ਤੁਮਾਰੇ, ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ,
ਖਰੋ ਵਿਖੋਏ ਮਾਰੇ ਨਾਰੇ, ਆਖੇ ਨਰਵੜ ਸੈਨ ਹਮਾਰੇ।
ਮੇਲ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਯਾਰ ਪਿਆਰੇ, ਖੜੀ ਪੁਕਾਰਦੀ ॥

ਕਾਸਦ** ਦੇਇ ਸੁਨੇਹੇ ਕਲ ਦੇ, ਬਕੀ ਸਾਬੀ ਢੂੰਡ ਅਜ਼ਲ ਦੇ,
ਸੁਣ ਕੇ ਖੋਫ ਨ ਉਥੋਂ ਹਲ ਦੇ, ਅਗ ਸ਼ੇਰ ਬੁਕਨ ਵਿਚ ਬਲਦੇ,
ਤਿਮਕਣ ਨੈਣ ਨਾਲ ਪਲ ਪਲ ਦੇ, ਖੁਲੇ ਵਾਲ ਪਏ ਵਿਚ ਗਲ ਦੇ,
ਖਾਤਰ ਆਪ ਚੜ੍ਹੇ ਉਸ ਗਲ ਦੇ, ਡੋਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ॥

ਸੁਣ ਕੇ ਫੌਜ ਗਈ ਉਸ ਵਲ ਮੇਂ ਸ਼ੰਮਸ ਫਿਰਦੀ ਜੂਹ ਜੰਗਲ ਮੇਂ,
ਤਿੱਠ ਸੁ ਵੋਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਲ ਮੇਂ, ਦੁਖ ਤੇ ਪਾਪ ਗਏ ਸਭ ਪਲ ਮੇਂ,
ਬੀੜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਮਿਲੇ ਤਬ ਗਲ ਮੇਂ, ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦੀ ॥

ਮਹਿਣੀ ਮੁਨਸਫ ਕਹੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਖੀਵੀ ਸ਼ੰਮਸ ਵੋਲ ਸ਼ਰਾਬੀ,
ਖਾਸੇ ਗੁਰਦੇ ਤਲੇ ਕਬਾਬੀ, ਸ਼ੰਮਸ ਲਈ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸ਼ਿਤਾਬੀ,
ਹੋਇ ਸ਼ਗੁਫਤਾ ਬਲੀ ਮਤਾਬੀ, ਸਿੱਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ॥ ੧੨ ॥

* ਉਠਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ । † ਨਿਮਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਕਾਤਾਂ ਅਰਥਾਤ-ਬੰਦਗੀ ਜਾਂ ਅਰਦਾਸ । ‡ ਸਾਬੀ । **ਚਿੱਠੀ ਰਸਾਂ, post man ,

ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਦਾ

ਜਬ ਚੜ੍ਹੇ ਚੇਤ ਮੈਂ ਮੰਤ, ਕਿ ਚੇਤ੍ਰ ਅਜਬ ਸੁਹਾਵਾ ਚੰਤਿ,
ਬਣ ਤਣ ਫੂਲੇ ਫੂਲ ਬਸੰਤ, ਕਿਤਿ ਉਠਿ ਕਰੇ ਚਲਾਣਾ ਕੰਤ,
ਨ ਵੇਂਦਾ ਭੇਤ ਨ ਵੇਂਦਾ ਅੰਤ, ਦਿਲਾਂ ਦਿਆ ਜਾਨੀਆ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਕਾਮਨ ਸਦ ਮਤਵਾਲੀ, ਮਾਥੇ ਜੋਬਨ ਨਾਗਨ ਕਾਲੀ,
ਨਿਤ ਉਠਿ ਦਰ ਤੇ ਬਿਰਹੁ ਸਵਾਲੀ, ਜਦ ਕਦ ਮਰਸਾਂ ਹੋਇ,
ਬੁਰਹਾਲੀ, ਸਿਰਪਰ ਜਟਾਂ ਇਥਕ ਜਵਾਲੀ, ਹੁਣ ਬਿਸ ਖਾਨੀਆਂ ।
ਆਵੇ ਤੂ ਆਖ ਵਿਖਾ ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ, ਮੇਰਾ ਪੇਸ਼ ਤੇਰੇ ਜੀਉਂ ਜਾਮਾ,
ਜੋਬਨ ਘਤਦਾ ਧੂਮਾਂ ਧਾਮਾਂ, ਬ੍ਰਿਹੂੰ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਈ ਤਨ ਸਜਾਮ,
ਜਾਂਦੀ ਭੰਨਿ ਕਲੇਜਾ ਰਾਮਾ, ਸੁੱਧ ਬਿਸਰਾਨੀਆਂ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਪਯਾ ਦੁਖ ਸਾਨੂੰ, ਰੋ ਰੋ ਬਿਰਥਾ ਕਹਾਂ ਤੁਸਾਨੂੰ,
ਛਡਿ ਕੇ ਚਲਿਆ ਭਉਰ ਫੂਲਾਂ ਨੂੰ, ਵਿਛੋੜਾ ਪਿਆ ਜੋ ਦੁਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ,
ਆਉਂਸੀ ਪਾਨੀਆਂ ॥ ੧ ॥

ਜਬ ਚੜ੍ਹਿਆ ਮਾਹ ਵੇਸਾਖ, ਮਿਲਣ ਕੀ ਆਸ,
ਪਕੀ ਘਰ ਦਾਖ, ਨ ਚਲਿਓ ਰਾਖ, ਰਹੀ ਮੈਂ ਰਾਖ,
ਨ ਸੀਤਲ ਰਾਖ ਰਹੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ, ਕਰੇਂਦੀ ਸ਼ਿਯਾਮ ਜੀ ॥

ਜਬ ਬਣ-ਤਿਣ ਫੂਲੇ ਫੂਲ, ਮੇਰੇ ਤਨ ਲਗੀ ਬ੍ਰਿਹੂੰ ਦੀ ਸੂਲ,
ਬਦਲ ਰੰਜੂਲ ਅਕਲ ਗਈ ਫੂਲ, ਨ ਰਹਿੰਦੇ ਮੂਲ,
ਚਲੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ॥

ਮੇਰੇ ਸਿਕਦੇ ਨੈਣ ਮਲੂਕ, ਸਖੀਯਾ ਵਿਚ ਪਈ ਬ੍ਰਿਹੂੰ ਕੀ ਫੂਕ,
ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਕੂਕ, ਨਾ ਨੈਣੀ ਨੀਂਦ ਨ ਤਨ ਵਿਚ ਭੂਖ,
ਮੇਰਾ ਤਨ ਦੀਆ ਬਿਰਹੁ ਨੇ ਫੂਕ, ਕਬਹੂ ਨ ਅਰਾਮ ਜੀ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਚਲੇ ਅਜੁ ਸ਼ਯਾਮ, ਰਾਧਾ ਰਹੇ ਅਕੇਲੀ ਰਾਮ,
ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਜਰ ਪਾਣੀ ਤਾਮ, ਸਾਡੀ ਨੈਣੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ,
ਜ਼ਾਲਮ ਕੀਤੀ ਬ੍ਰਿਹੂੰ ਤਮਾਮ, ਚਲੇ ਆ ਸ਼ਾਮ ਜੀ ॥ ੨ ॥

ਜਬ ਚੜਿਆ ਜੇਠ ਪਰ ਭਾਹਿ, ਲੱਗੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭੜਕਦੀ ਭਾਹਿ,
ਆਤਸ ਗਈ ਤਨੇ ਨੂੰ ਖਾਇ, ਮਾਰੀ ਮੈਂ ਮੁਈ ਸੁ ਮੇਰੀ ਮਾਇ,
ਕਰਾਂ ਹਾਇ ਹਾਇ ਅਕੇਲੀ ਮੈਂ ਰਹੀ ॥

ਜਬ ਇਸ਼ਕ ਬੈਠਾ ਘਟ ਪਲ ਅੰਦਰ ਮਹਲ ਪਇਆ ਬਰਬਲ,
ਬੈਠਾ ਸੂਲ ਕਲੇਜਾ ਮਲ ਬਰਛੀ ਗਈ ਤਨੇ ਨੂੰ ਸਲ,
ਸਯਾਮ ਦੀ ਨਿਤ ਅਵੇਹੀ ਗਲ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਸ ਰਹੀ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਕਾਮਨ ਬਿਰਹਾ ਘੋਰੀ, ਬਿਰਹਾ ਪਾਵੇ ਡੰਡ ਚੌਫੇਰੀ,
ਡਰ ਡਰ ਉਠਾਂ ਰਾਤ ਅੰਧੇਰੀ, ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਜਾਨ ਨ ਮੇਰੀ,
ਵੇਦੀ ਸਾਈਆਂ ਮਨਸਾ ਤੇਰੀ, ਜੇ ਮੁੜ ਸਯਾਮ ਕਰੇ ਇਕ ਫੇਰੀ,
ਮੈਂ ਪਛੁਤਾਂਦੀ ਫਿਰ ਬਹੁਤੇਰੀ, ਨਾਲੋਂ ਕਿਉਂ ਰਹੀ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਬਿਓਗ ਹਮੇਸ਼, ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਖਿਲ੍ਹੜ ਕੇਸ਼,
ਰੋਂਦੀ ਫਿਰਦੀ ਮੈਲੇ ਭੇਸ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਛੋਡ ਗਏ ਪਰਦੇਸ,
ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਦਿਖਾਵਾਂ ਭੇਸ, ਹੈ ਹੈ ਮਰ ਰਹੀ ॥ ੩ ॥

ਜਬ ਹਾੜ ਜੁ ਆਤਸ ਭਖੇ, ਵੇ ਘਰ ਅੰਬ ਤੁਸਾਡੇ ਪਕੇ ।
ਸੁੰਨਾ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਤਕੇ, ਦੇ ਦੇ ਰਹੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ਧੱਕੇ,
ਵੇ ਮੈਂ ਰਾਖੀ ਹੋਇ ਕਰ ਰਖੇ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਸਨ ਜਾਸਨ ਚੱਖੇ,
ਫਿਰ ਪਛੁਤਾਹਿਗਾ ॥

ਅਵੇ ਮੇਂ ਜੋਬਨ ਬਹੁਤ ਕੰਗਾਈ, ਕਬ ਲਗ ਰੱਖਾਂ ਅੰਬ ਛਪਾਈ ।
ਪੀਛੇ ਲਾਗੀ ਬਹੁਤ ਲੁਕਾਈ, ਵੇਨ ਰਿਸਾਲਾ ਭੋਜਨ ਖਾਈ ।
ਅਵ ਮੁੜ ਆਵੀਂ ਡਾਇਨ ਖਾਈ, ਪੌਸੀ ਆਹਿ ਅਸਾਡੀ ਕਾਈ ।
ਵੇ ਮਰ ਜਹਿ ਰਮ ॥

ਤੂੰ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਠੱਗ ਚਿਰੋਕਾ, ਸੁਣਿਓ ਵੇਸ ਮਹਾਜਨ ਲੋਕਾ ।
ਸਾਨੂੰ ਨਿਤ ਸਯਾਮ ਦਾ ਧੋਖਾ, ਸੂਲਾ ਬਿਰਹਾ ਅੰਦਰ ਰੋਕਾ ।
ਦਰ ਦਰ ਦਿਆਂ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਹੋਕਾ, ਵੇ ਘਰਿ ਆਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਚਿਰੋਕਾ ।
ਕਮਲਿਆ ਖਾਣਾ ਖਾਹਿ ਅਜੋਕਾ, ਫਿਰਕਿਆ ਖਾਹਿਗਾ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਹਮੇਸ਼ ਬਿਓਗ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੰਤ ਸੁ ਮਾਨੈ ਭੋਗ ।
ਮੇਰੇ ਤਨ ਨਿਤ ਸਯਾਮ ਦਾ ਟੋਗ । ਗਇਆ ਤਨ ਲਾਇ ਰੁਮੀਆ ਰੋਗ ।
ਖਾਇਆ ਭਾਇ ਅਸਾਡੇ ਜੋਗ, ਧਨੀ ਜੋ ਪਾਹਿਗਾ ॥ ੪ ॥

ਸਖੀ ਰੀ ਸਾਵਣ ਕੀ ਰੁਤਆਈ । ਘਨੀਅਰ ਘੋਰ ਬਦਲਾਂ ਲਾਈ ।
ਸੋਜ ਸੁੰਵੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ ॥ ਸਾਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਡਰਾਈ ।
ਕਾਮਨ ਭਰਦੀ ਉਛੇ ਸਾਹੀ, ਲੈਦੀ ਹਾਹੁਕੇ ॥

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੀਸਾਂ ਆਵਨ । ਸਖੀਆਂ ਲੰਮੀ ਚੀਘੀਂ ਪਾਵਨ ।
ਮੋਲੀ ਪਹਿੰਦੀ ਕਾਜਲ ਪਾਵਨ, ਉਚੇ ਪਿਪਲ ਪੀਂਘਾਂ ਪਾਵਨ ।
ਸਖੀਆਂ ਬੂਟਨ ਗਹਿਣੇ ਪਾਇਕੇ ॥

ਮਾਵੇ ਮੈਂ ਹਾਲੋ ਭਈ ਬਿਹਾਲ ॥ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਖੁਲੜੇ ਵਾਲ ।
ਵਾਲੀ ਲਗਾ ਬਹੁਤ ਜੰਗਾਲ ॥ ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਮੂਲ ਨ ਗਈਆਂ ਨਾਲ ;
ਰਹੀ ਕੁਰਲਾਇ ਕੇ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਕਿਤੇ ਵਲ ਜਾਣੀ ॥ ਸਾਨੂੰ ਬਾਉਂ ਕਿਥਾਈਓ ਨਾਹੀ ।
ਸਾਡੀਆਂ ਪੌਨ ਸਜਾਮ ਨੂੰ ਆਹੀ ॥ ਸ਼ਾਲਾ ਲਗਨਿ ਬਦ ਦੁਆਈਂ ।
ਕਿਥੇ ਮਾਰਹਿ ਖਪਹਿ ਓਥਾਈ ॥ ਮਿਲੇ ਨ ਆਇਕੇ ॥ ੫ ॥

ਭਏ ਭਰਿ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਦੇ ਦਿਨ ਗਰਮ ਜੀਵਣ, ਬੂਠ ਅਕਾਰਥ ਜਨਮ,
ਕਲੋਜੇ ਨਿਤ ਸਜਾਮ ਦਾ ਮਰਮ, ਦਾਮਨ-ਗੀਰ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ,
ਮਰਾਂ ਕੁਛ ਖਾਇ ਲਗੇ ਤਨੁ ਭਰਮੁ ਨ ਜੀਵਾਂ ਕੇ ਘੜੀ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਹਾਲੋਂ ਭਈ ਬਿਤਾਬ, ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਫੋਜਾਂ ਚੜ੍ਹੇ ਨਵਾਬ ।
ਪ੍ਰਭ ਥੋਂ ਦੂਰ ਨ ਰਹੀਆਂ ਆਬ, ਕੀਤੀ ਹਾਂ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਮਾਰਿ ਖਰਾਬ,
ਅਵੇ ਮੈਂ ਜਲ ਕੇ ਭਈ ਕਬਾਬ, ਕਿ ਸੂਲਾਂ ਮੂਹਿ ਧਰੀ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਰਹਾਂ ਅਕੋਲੀ, ਅਜੁ ਬਿਨਾ ਸਾਜਨ ਖਰੀ ਦੁਹੇਲੀ,
ਕੰਤ ਦੇ ਬਾਬੋਂ ਸੋਜ ਇਕਲੀ, ਸੁੰਵ ਦਿਸਦੇ ਮਹਿਲ ਹਵੇਲੀ,
ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਵਨ ਬੋਲੀ, ਰੋਵਾਂ ਦਰਿ ਖੜੀ ।

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਯਾਰ ਸਮਝਾਇ, ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਆਨ ਤਤੀ ਦੇ ਭਾਇ,
ਪਿਆਰੇ ਆਵਣ ਦੀ ਦਰਿ ਕਾਇ, ਪੀਆ ਤੁਧ ਬਿਨ ਰਹਿਆ ਨ ਜਾਇ ।
ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਦੇਉ ਦਿਲ ਆਇ, ਕਿ ਤਾਕਤ ਯੋਂ ਗਈ ॥੬॥

ਅਸੂ ਮਿਲੇ ਨ ਸਾਡਾ ਕੌਂਤ ਗਿਆ ਤਕ ਰੰਗ ਅਸਾਡਾ ਸ਼ੌਕ,
ਤਾਕਤ ਜੋਰ ਨ ਰਹੀਆ ਚੌਪ, ਸਾਨੂੰ ਗਢਿਆ ਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ
ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਵੇ ਕੁਛ ਇਹ ਬਾਤ ਅਧਰਮ ਦੀ ।

ਜਬ ਲਗੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਕਾਤੀ, ਧੋਤੇ, ਬਾਲ ਨ ਮਲ ਮਲ ਨੁਤੀ,
ਨਿਤ ਉਠ ਬਰੋਖੇ ਪਾਵਾਂ ਬਾਤੀ, ਜੇ ਰਬ ਆਣ ਮਿਲਾਵੇ ਸਾਬੀ,
ਜਲਦੀ ਵਾਂਗ ਚਰਾਗੇ ਬਾਤੀ, ਤੱਤੀ ਕਰਮ ਦੀ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਨਿਜ ਤਕੇਂਦੀ ਕੱਤਾਂ, ਰੋ ਰੋ ਤਰਸਣ ਨੈਣ ਪਲਟਾਂ,
ਟੁੱਕਣ ਤਕਲੇ ਭਜਣ ਲੱਠਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸਹੀਆਂ ਦੇਵਣ ਮੱਤਾਂ,
ਬੈਠੀ ਲਾਜ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਾਂ, ਮਾਰੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਯਾਰ ਕਿਆ ਕੀਤਾ, ਬੁਠੀ ਪ੍ਰੀਤ ਮੁਨਾਫਕ ਮੀਤਾ,
ਘਰ ਤੇ ਛੋਡ ਗਿਆ ਚੁਪ ਕੀਤਾ, ਕਾਮਨ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ,
ਸ਼ਜਾਮਾ ਕਹਿਰ ਅਵੇਹਾ ਕੀਤਾ, ਅਵੇ ਭੁੱਬ ਮਰਸਾਂ ਮਾਰੀ ਭਰਮਦੀ ॥ ੭ ॥

ਜਬ ਕਤਕ ਜਾਗੇ ਪਾਲੇ, ਵਾਂਢੀ ਕਿਚਰ ਖੁ ਬੈਠੀ ਜਾਲੇ,
ਖਾਤੂ ਤੇਰੀ ਬਣ ਤਿਣ ਛਾਲੇ, ਸਾਡੇ ਪੈਰੀਂ ਪੁਰ ਪੁਰ ਛਾਲੇ,
ਦਿਸਦੇ ਕੋਠੇ ਪਰਬਤ ਕਾਲੇ, ਲੈਂਦੀ ਤੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਲੇ,
ਪੁਜਾ ਠਾਕੁਰਾਂ ।

ਅਵੇ ਮੈਂ ਏਠੀ ਵਿਚ ਮੱਹਲਾਂ, ਸਿਰ ਪਰ ਮਾਰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬੁੱਲਾਂ,
ਰੋ ਰੋ ਲਿਖਾਂ ਕਿਤਾਬਤ ਘੱਲਾਂ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਾਸ ਤੁਸਾਡੇ ਘੱਲਾਂ,
ਦੇਵੇ ਬੇਠ ਤੁਸਾਨੂੰ ਗੱਲਾਂ, ਕੇਹੜੇ ਕਾਸਦਾ ॥

ਮੈਨੂੰ ਉਠਣ ਬਹਿਣ ਨ ਸੁੱਝੇ ਬਲ ਬਲ ਵਾਢਿ ਦਿਲੇ ਵਿਚ ਖੁੱਝੇ ।
ਰੋਜ਼ ਕਬਾਬ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਭੁੱਝੇ, ਸਾਨੂੰ ਜਾਨ ਤੁਸਾਡੀ ਲੁੱਝੇ,
ਪਿਆਰੇ ਆਵਣ ਦੀ ਕਰ ਕੁੱਝੇ, ਰਬਾ, ਆਵਨ ਘਰ ਪ੍ਰਦੇਸੀ,
ਮਿਲਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਨ ਭਾਵੇ ਭੋਜਨ, ਕਾਮਨ ਬਿਹ ਕਾਤੀ ਅਤ ਰੋਗਨ ।
ਨਿਤ ਉਠ ਰੋਂਦੀ ਦਰਦ ਬਿਓਗਨ, ਮਲਾਂ ਵਿਭੂਤਿ ਕਿ ਹੋਵਾਂ ਜੋਗਨ,
ਕਮਲਾ ਯਾਰ ਨ ਮਾਨੇ ਕੋ ਗੁਨ, ਸਾਡ ਸਿਰ ਗਜਦਾ ਜੋਬਨ,
ਨ ਘਤਦਾ ਪਾ ਖਰਾਂ ॥ ੮ ॥

ਮੰਘਰ ਕਰੇ ਬਤੰਗ, ਲਗਾ ਤਨ ਸੀਤ ਕਿ ਠਾਥਿਆ ਅੰਗ, ਸਜਾਮ ਸਭ,
ਸਉਨ ਪੀਆ ਕੇ ਫੰਡ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਲਗੀ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ, ਮੇਰਾ ਰੰਗ ਭਇਆ,
ਬਦਰੰਗ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਜੰਗ, ਕਿ ਕਰਦੇ ਖੂਨੀ ਨੈਣ ਨਿਸੰਗ,
ਮੇਰਾ ਤਨੁ ਪੱਛਿਆ ॥

ਅਵੇ ਮੈਂ ਰੋਂਦੀ ਦਿਲ-ਬਰ ਮਾਂ ਦੀ । ਮੈਂ ਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫਰਿਆਦੀ,
ਕਰਦਾ ਇਸ਼ਕ ਅਸਾਂ ਪਰਤਾਂਦੀ, ਜਾਣੇ ਪੀੜ ਬਲਾਇ ਅਸਾਡੀ,
ਬਿਰਹਾ ਹੁੰਦਾ ਕੌਣ ਬਿਆਧੀ, ਅਵੇ ਮੈਂ ਕਾਲੇ ਬਿਸੀਅਰ ਖਾਧੀ,
ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਡੱਸਿਆ ॥

ਸਿਰ ਪਰ ਰੋਜ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਤੋਗ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਸਾਂ ਵਲ ਦੱਖ,
ਸਯਾਮ ਦੇ ਦੇਖਣ ਕਾਰਣ ਲੇਖ, ਪੁੱਛਾ ਨਿਤ ਮੁੱਲਾਂ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ੋਖ,
ਕਰਾਂ ਵਾਂਗ ਤਪਸੀਆਂ ਭੇਖ, ਕਰਾਂ ਤਪਸਿਆ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਯਾਰ ਰੋ ਰੋ ਜਾਂ, ਚਲਤੀ ਬਾਰ ਕਰੇ ਦਿਲ ਸੋਚਾਂ,
ਲਿਖਾਂ ਕਿਤਾਬਤ ਕੈ ਹਥਿ ਫੇਜਾਂ, ਪਲ ਪਲ ਕਰੇ ਜੁਆਨੀ ਖੋਜਾਂ,
ਬਿਰਹ ਸਾਂਗ ਲਾਈ ਕਰੇਜਾ, ਤਨ ਮਨੁ ਖੱਸਿਆ ॥ ੯ ॥

ਜਬ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪੋਹ ਲਰਜੰਤ, ਕਿ ਜਾਡੇ ਕਰ ਰਹੇ ਬਰਫ ਪਰ ਜੰਮ,
ਸਾਨੂੰ ਨਿਜ ਜਣੇਂਦੀ ਅੰਮ, ਉਠ ਬਹਿਣ ਨ ਭਾਵੇ ਕੰਮ,
ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਿੱਕਨ ਟੂਲਾਂ ਸੇਮ, ਰੋਂਦੀ ਹਾਂ ਲਾਇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਬੰਮ,
ਨ ਸੋਜੇ ਸਉਨੀਆਂ ॥

ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਬੂਠ ਕਿ ਮਰਣਾ ਸੱਚ, ਮੇਰੀਆਂ ਪਸੁਲੀਆਂ ਹਨ,
ਧਨਿਕੱਚ, ਮਨ-ਤਨ ਬਿਰਹੋ ਕਢੇ, ਸਠਿ ਰੱਛ, ਜਿਉ ਜਲ ਬਾਝੋਂ ਤੜਫੇ ਮੱਛ,
ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਨ ਸਚੁ, ਘੁੱਮਰ ਵਿਚ ਪਾਨੀਆਂ ॥

ਜਾਨੀ ਆਵੇ ਨਾਹੀ ਪਾਸ, ਕਾਮਨ ਭਰਦੀ ਉਭੇ ਸਾਸ ।
ਰੋਂਦੀ ਫਿਰਦੀ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸ, ਰੱਤੀ ਰੱਤੀ ਨ ਮਾਸਾ ਮਾਸ ।
ਨਿੱਕਲ ਜਾਨ ਨ ਮੇਰੇ ਸਾਸ, ਦੁੱਕ ਨ ਜਾਨੀ ਮੇਰੀ ਆਸ,
ਲਹੂਏ ਰੋਂਦੀਆਂ ॥

ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਕਵੇਂ ਪੀਆ ਆਵਨ, ਚਉਕਾ ਪੁਜਾ ਗਰਦਰ ਕਾਮਨ ।
ਨਿਤ ਉਠ ਨਿਉਂਦ ਖਲਾਵਾਂ ਬਾਮੁਨ, ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਹਿ ਅਸਾਡਾ ਜਾਮਨ,
ਦੇਖਾਂ ਪਕੜਾਂ ਚੇਰਾ ਦਾਮਨ, ਕਮਲੀ ਹੋਨੀਆਂ ॥ ੧੦ ॥

ਜਬ ਚੜੇ ਮਾਘ ਦਿਨ ਸ਼ਰਦ, ਪੀਆ ਬਿਨ ਰਹੇ ਅਕੇਲੀ ਫਰਦ,
ਕਿ ਸੁਰਖੀ ਗਈ ਭਇਆਂ ਤਨ ਜ਼ਰਦ, ਕਲੇਜੇ ਲਗੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਰਦ,
ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਯਾਮ ਦਰਦ ਬੇਦਰਦ, ਕੀਤੀ ਹਾਂ ਮਾਰ ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਗਰਦ,
ਕਿ ਜਾਣਾ ਪਾਲਾ ਢਲੇ ਕਿ ਨਰਦ, ਖੜੀ ਪੁਕਾਰਦੀ ॥

ਸਿਰ ਤੇ ਬਾਦਲ ਰੂਪ ਗਰੱਜਨ, ਸਿਕਦੇ ਨੈਣ ਆਵਨ ਘਰ ਸੱਜਨ,
ਭਰ ਕੇ ਅੰਗ ਮਿਲਨਗੇ ਸੁਰਜਨ, ਦੇ ਸਗਨ ਸਜਾਮ ਗਲ ਲੱਗਨ,
ਕਾਗ ਉਡਾਂਵਦੀ ।

ਪਿਆਰੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲਸਨ ਅਜ, ਪੜੀ ਵਿਚਾਰ ਨਿਕਸ ਅਵਾਜ,
ਪਿਆਰੇ ਆਵਨ ਮੁੜ ਕੁ ਯਾਦ, ਰਹੇ ਮਤ ਲਾਜ ਜੁ ਹੁੰਦੇ ਕਾਜ,
ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜ ਕਿ ਸਗਨ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ॥

ਬਰਖੁਰਾਰ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ ਹਾਸਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖ ਨ ਹਾਰ ਤਮਾਸ਼ਾ,
ਪੁੱਜੇ ਨਾਹੀ ਮੇਰੀ ਆਸਾ, ਮੇਰੇ ਤਨ ਰੱਤੀ ਮਾਸ ਨ ਮਾਸਾ,
ਲਾਵਾਂ ਤਲ ਨ ਪਹਿਰਾਂ ਖਾਸਾ, ਕਾਮਨ ਤੈਂਡਾ ਜੀਉ ਪਿਆਸਾ,
ਖਾਤਰ ਯਾਰ ਦੀ ॥ ੧੧ ॥

ਜਬ ਚੜ੍ਹਿਆ ਮਹੀਨਾ ਫਾਗਣ, ਮਿਲਿਆ ਕੰਤ ਆਏ ਘਰ ਸਾਜਨ,
ਲਾਗੇ ਦੂਖ ਦਰਦ ਸਭ ਭਾਗਨ, ਲਗੇ ਕਰਮ ਅਸਾਡੇ ਜਾਗਨ,
ਬਿੰਦਲੀ ਮਾਂਗ ਟੀਕ ਬੜ ਲਾਗਨ ਬਨ ਰਹੀ ਕਮਾਨੀ ॥

ਜ਼ੇਵਰ ਪਹਿਰੇ ਖਰੇ ਅਮੋਲ, ਘੁੰਘਰਾਂ ਨੇ ਲਾਈ ਘਨਘੋਰ,
ਬਾਜਨ ਤੂਰ ਪਖਾਵਜ ਜੋਰ, ਲਟਕਦੀ ਡੋਰ ਕੁਹਣਦੇ ਮੋਰ,
ਚਮਕਦੀ ਦਾਮਨੀ ॥

ਰਬ ਨੇ ਆਣਿ ਮਿਲਾਏ ਸਾਥੀ, ਧੰਤੇ ਬਾਲ ਮਲੇ ਮਲ ਨੂਤੀ,
ਲਗਾ ਰੰਗ ਮੁਸ਼ਕ ਬਹੁ ਭਾਤੀ, ਭਿੰਨੇ ਬਾਲ ਫੁਲੇਲੇ ਛਾਤੀ,
ਕਾਮਨਿ ਮਸਤ ਬਦਨ ਦਿਲ ਮਾਤੀ, ਆਇ ਖੜੀ ਸਾਮੁਣੇ ।
ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਪੀਆ ਅਜ ਪਾਇ, ਦੇਖੀਆ ਸਜਾਮ ਨੇ ਮਨ ਚਿਤ ਲਾਇ,
ਕਾਮਨ ਲਈ ਪੀਆ ਗਲ ਲਾਇ, ਰਹੀ ਲੀਲਾਇ ਕਿ ਮਨ ਪਰਚਾਇ,
ਕਿ ਸੇਜ ਸੁਹਾਵਣੀ ਮੀਨ ॥

ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ:-

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸਾਹਿੱਤ-ਪਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੇ ਨਾਥਾਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਵੀ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਉੱਚ ਪਾਇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਬੁੱਲ੍ਹਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਤਰ ਦੀ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਗਾਵਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਰੂਹ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਲਈ ਤਾਂਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਿਹਬਲਤਾ ਇਸ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਜਤਵ ਘਟ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੱਛ-ਚੰਮ-ਮਾਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਧਿਆਤਮ-ਵਾਦ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ, ਰੱਬ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਬੂਠੇ ਸਨ ਤੇ ਪ੍ਰ-ਭੂ-ਪ੍ਰ-ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵਿਅਰਥ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤੀ ਕਾਵਿ-ਕਿਰਤ ਪਰਮਾਰਥਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਅਧਿਆਤਮ-ਵਾਦ ਲਈ ਇਸ ਤਰਜੀਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਿਆਰ-ਰਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤਕ ਵੰਚਤ ਰਖਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਸੋਚ ਪਰਣਾਲੀ ਲਈ ਇਸਤਰੀ 'ਬਾਘਣੀ' ਬਣੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਸਤਰੀ-ਪਿਆਰ ਨਿਰਾ

‘ਵਿਕਾਰ’। ਇੰਝ ਸੰਸਾਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਪਰਗਟਾ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਾਇਕਾਂ-ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ, ਮੁਕਬਲ, ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ, ਬਰਖੁਰਦਾਰ, ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਦਰਦ ਸੋਜ਼ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਸਵਾਦ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਗਾਂਵਿਆ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤਸੱਵੁਫ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਮਿਸਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ-ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਜ਼ੀਨਾ ਆਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੂਫੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਕਾਵਿ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੇਠ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਮਾਂਚਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗਾਇਕ, ਦਮੋਦਰ, ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸੂਫੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਝਲਕ ਪਰਤੱਖ ਪਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਜਤਵ, ਉਹ ਅਪਣਤ, ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਉਹ ਰਾਜ ਨਿਆਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਕਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਧੀ ਕੁ ਸਦੀ ਦੇ ਜਮ੍ਹੂਦ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਮੁੜ ਪਲਮਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਦਬ ਨਾਲ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵੇੜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਨਿੱਕੀ ਕਵਿਤਾ ਕੁਦਰਤ-ਚਿੱਤਰਨ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਲਿਆਂਦਾ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਲਖਿਆ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁਹਣਪ ਦੇ ਚਿਤਰ ਖਿੱਚੇ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਵੀਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਪਰ ਰੰਗ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਉੱਘੇ ਕਵੀ ਲਾਲਾ

ਧਨੀ ਰਾਮ ਜੀ 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੇ ਨਿਰੂਪਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਖਰਾ ਹੀ ਖੇਤਰ ਚੁਣਿਆ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੀ। 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਜੀ ਸੁੱਚਜੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ਾਚ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਘੜੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਤੰਰਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਬਾਹਿਰਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ 'ਕੁਦਰਤ ਚਿਤਰਨ' ਤੇ 'ਪਿਆਰ ਵਰਣਨ' ਵੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਪਿਛੇ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸੁਹਣਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੀ ਸਵਾਦ ਲੈ ਲੈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਨਿਹੋਰੇ ਮਿਹਣੇ ਤੇ ਨੌਕ ਝੋਕ ਹੈ ਜੋ ਰਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਟੰਗ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਲਿਰਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਫਿੱਕੇ ਤੇ ਖਿੱਚ-ਰਹਿਤ ਹਨ। ਰੂਪ-ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਜੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਈ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਛੋਈਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਜਾ ਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਪ ਹੈ। ਇਥੇ ਨਿਜਤਵ ਦਾ ਹੜ ਆਇਆ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਇੰਨਾਂ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਤੇ ਧੁੰਧਲਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੱਡ-ਮਾਸ-ਚੰਮ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੈਵਾਨ-ਫਿਤਰਤ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਆਪ ਦਿਓ ਬੰਦਾ' ਜਾਂ 'ਰਸ-ਆਦਮ' ਮਰਮਾਂ ਦਾ ਢੂੰਡਾਓ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਖੇਤਾਂ, ਫਸਲਾਂ, ਬਿਰਛਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਗੋਹੇ ਪਥਦੀਆਂ ਅਹੀਰਣਾਂ, ਰਾਂਝਿਆਂ, ਤੇ ਪੂਰਨਾਂ ਦਾ ਗਾਇਕ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਅਨੁਭਵ ਬੜਾ ਗੂਹੜ ਪਰ ਅਨੂਠਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਵਭੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਪਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਲਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਵਿ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ ਸੂਤੰਤਰ-ਸੁਭਾ

ਅਲਬੇਲੇ ਸੂਫੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੋਹਸਵਾਦੀ ਜਾਂ ਸਦਾ-ਚਾਰਕ, ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਕਲਾਸੀਕਲ ਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ (ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ । ਨਿੱਜੀ ਪਿਆਰ-ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਜਿਨਸੀ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਰਗਟਾ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ, ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ-ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖਾਸਾ ਨਹੀਂ । ਇਹਨਾਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਬਾਤੀ ਪਾਇਆਂ ਤਿੰਨ ਨਾਂ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਘੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਰ', ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ 'ਸਫੀਰ' ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਾਵਿ-ਪਰਣਾਲੀ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਲੀਹ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਵਾਇਤ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੇ ਰੀਤੀ-ਬੱਧਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਜਤਵ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਤਿੱਗੜ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ Trinity ਜਾਂ ਤਿਕੁਟੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹ-ਮੁੱਕਦੱਸ ਨੂੰ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕਲਾ-ਗਤੀ ਲਈ ਅਸਮਾਨੀ ਬਾਪ ਤੇ ਟੈਗੀਬਰ ਬੋਟੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਸ ਤ੍ਰੈਬੈਣੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਹਿਰਾਂ' ਲੈ ਕੇ ਰਲੀ । ਉਸ ਵਕਤ ਉਸ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ । ਇੰਨੀ ਛੁਟੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਲਕ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇਰੇ ਜਾਂ ਪਕੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਖਿਆਲ ਮਾਂਗਵੇਂ ਸਨ ਤੇ ਚਾਲ ਰਵਾਇਤੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲਾ: ਧਨੀ ਰਾਮ 'ਚਾਤ੍ਰਕ' ਤੇ 'ਦੂਜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਦੀ ਛਾਪ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਦਿਸ ਆਂਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਯਤਨ 'ਜੀਉਂਦਾ ਜੀਵਨ' (੧੯੩੯) ਵਿਚ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਹੀ ਪਰਧਾਨ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ 'ਤੋਲ ਧੋਤੇ ਫੁੱਲ' (੧੯੪੧) ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੱਧ ਕਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਦਿਲ ਦੇ ਘੁੱਟੇ ਤੇ ਨੱਪੇ ਜਜ਼ਬੇ ਉੱਭਰ ਆਏ ਹਨ, ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ

ਦਾ ਉਹਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਦੀ ਟੇਕ। ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ ਪੀੜ ਨੂੰ ਨਿਬੱਕ ਹੋ ਕੇ ਗਾਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਵਲੋਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਰਗਟਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਭਾ ਲਈ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਧੀਆਂ, ਭੈਣਾਂ, ਪਤਨੀਆਂ ਲਈ ਸਾਊ ਪੁਣੇ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮਿਆਰ ਨੀਯਤ ਹਨ— 'ਨਿਰੀ ਗਊ ਹੋਣਾ,' ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜੁਬਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ,' 'ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜੁਬਾਨ ਨਾ ਹੋਣੀ,' 'ਅੱਖ ਵੀ ਨਾ ਚੁਕਣੀ' 'ਹਯਾ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਹੋਣਾ' 'ਚੰਨ ਸੂਰਜ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵੀ ਨਾ ਲਗਣਾ' ਇਤਿਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਰੰਗਤ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਛਾਪਣਾ ਅਲੌਕਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੰਨ ਇਸ ਨਵੇਂ ਨਗਮੇ ਨੂੰ ਨਾ ਸੁਣ ਸਕੇ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਐਡੀਟਰਾਂ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕਰ ਭੇਜੀ ਕਿ ਇਸ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਅਜੇਹੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ!

ਇਹ ਘਟਨਾ ਕਾਵਿਤੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਕਟ ਦੀ ਘੜੀ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਾਣ ਲਈ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ 'ਵੇ ਲੋਕੋ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕੋ ਨਾ' ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਡਿਆ, ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਓ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲਿਆ' ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਗਲ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹ ਹਨ।

ਇਹ ਦਲੇਰੀ, ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ, ਆਪਣੀ ਤਾਂਘ, ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਣ ਦੀ ਇਹ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹੈ ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਕਾਵਿਤੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਮਾਹਿਰ' ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਦਲੇਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ? ਪਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸੱਭ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ! ਦਲੇਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਔਰਤ ਜਾਤ ਦੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਦੀ:—

ਹੁਸਨ ਮੇਰਾ ਅਗਨੀ,
ਨਿੱਤ ਪਿਆ ਬਲਣਾ,

ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਉਹਦਾ ਪੱਥਰ ।
ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਢਲਣਾ !

ਜਾਂ

ਅਜੇ ਤੂੰ ਕਿੰਜ ਜਾ ਸਕਨੈ !
ਮੇਰੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਜੁਲਵਾਂ ਦਾ ਸਾਇਆ ।
ਅਜੇ ਤੇਰੀ ਛਾਤੀ ਤੇ

ਮੇਰੀ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ,
ਅਜੇ ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ

ਮੇਰੀ ਮਹਿੰਦੀ ਦੀ ਮਹਿਕ
ਅਜੇ ਤੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ

ਮੇਰੇ ਰਾਂਗਲੇ ਦੰਦਾਸੇ ਦੀ ਛੋਹ
ਅਜੇ ਤੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ

ਜਾਂ

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਉਲਾਂਭਾ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਤੇ !
ਨਿਤ ਬੋਲ ਪੈਂਦੇ
ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ
ਹੋਠ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ।
ਨੇ ਪੀੜ ਪੀੜ ਕਰਿੰਦੇ ।

ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਛਾਵਾਂ
ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਰਗਟਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬੋਲਣ
ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਕੁਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਲਿਖਦੀ ਹੈ:-

ਇਕ ਸੱਚ ਪਿਆ ਪਲਦਾ
 ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ,
 ਪਰ ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਆਲੁਣੇ,
 ਵੀ ਪਲ ਪਲ ਕੇ ਕੋਇਲ।
 ਭੁਲੀ ਨਾ ਹਾਲਾਂ,
 ਅਜਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ।

ਇਕ ਵਿਆਹੁਤਾ ਨਾਰ ਦਾ ਅਪਣੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਸਹੇੜ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨੂੰ 'ਕਾਵਾਂ ਦਾ ਆਲੁਣਾ' ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ਵਿਚ ਪਲਦੇ ਦਸਣਾ ਇਕ ਔਰਤ ਪਾਸੋਂ ਕਿੱਨੀ ਕੁ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਜ਼ਾਚਕ ਹੈ—ਇਹ ਕਥਨ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿਰੁਧ ਸਿਧਾ ਹੀ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ।

ਹਾਂ ਤਾਂ! ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਵਤੰਤਰ ਪਰਗਟਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਅਖਲਾਕ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਰਾਖੇ ਐਡੀਟਰਾਂ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਅੱਗੇ ਬੁੱਕ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ? ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਹੀ ਦੁਖ-ਦਾਇਕ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ 'ਲੋਕ ਪੀੜ,' 'ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ,' 'ਲੰਮੀਆਂ ਵਾਟਾਂ,' 'ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ' ਸੁਨੇਹੜੇ ਆਦਿ ਕੋਈ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਅਦੁੱਤੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਖਦੀ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲਦੀ! ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਸੁਰੰਧ ਪਾ ਕੇ ਖਿੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਲੀਆਂ, ਪ੍ਰਭਜੇਤ ਕੋਰ, ਰਾਜ ਬੇਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਉਗਮਦੀ!

ਸਰਸਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੰਮਤੀ ਕੁਝ ਠੀਕ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਬਾਦਕ ਤੌਰ ਕੁਝ ਹੋਰਵੇਂ ਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ, ਉਸ ਆਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਈ। ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ, ਇਸਮਤ ਜਾਂ ਐਫ਼ 'ਨਾਜ਼'* ਜਾਂ ਮਹਾਦੇਵੀ

*ਉਰਦੂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਐਫ਼. ਨਾਜ਼ ਵਸਲ ਦੀ ਵਿਜਦਾਨੀ ਕੈਫੀਅਤ (ਵਸਲ ਦੇ ਸਹੁਰੇ) ਨੂੰ ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ:—

شوق تھی وارختگی تھی میں نہ تھی
 خون محبت جھک گئی تھی میں نہ تھی

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੫ ਤੋਂ)

ਜ਼ਰੂਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਤੌਰ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ ?

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵੈਦਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬਾਦਕ ਘੋਲ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਯੂਰਪੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੋਚ-ਪਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਹੇਠ ਪੁਰਾਣਾ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ ਤੇ ਰਾਜ-ਨੀਤਕ ਢਾਂਚਾ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉੱਸਰ ਰਹੇ ਸਨ ਸੰਯੁਕਤ ਸਿਲਸਲਾ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਦਾਸਤਾ ਵਿਰੁਧ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਰਥਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਜਿਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਵਿਅਕਤੀ-ਗਤ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ ਦੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ: ਖਾਣ ਦੀ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ, ਪਹਿਣਨ ਦੀ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ, ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ। ਇਸ ਸ੍ਰੁੱਤਰਤਾ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ

(ਸਫ਼ਾ ੨੪ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ہاں تیرے پہلو بہ پہلو رات بھر
مستیایں تھیں بیخوشی تھی میں نہ تھی
تیرنی آغوش وفا میں بیقرار
حسرت دیوانگی تھی میں نہ تھی
آپکے جذب محبت کا جواب
ایک پیہم خامشی تی میں نہ تھی
گرمی انفاس کی آئینہ دار
میری آنکھوں کی نمی تھی میں نہ تھی
تیرے پہلو میں مچلنے کیلئے
اک مجسم سرخوشی تھی میں نہ تھی
ناز تیرنی بارگاہ عیش میں
شمع انوار خروشی میں نہ تھی -

ਤੜ ਤੜ ਟੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਥੀਮਤਾਂ ਪੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦਰਪਣ ਤੇ ਦੀਪਕ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਰੁਚੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਬੰਡਾ-ਬਰਦਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਮਾਹਿਰ' ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਪਰਗਟਾਇਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਪਿਆਰ—ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਸਮੂਹਕ ਰੰਗਣ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ, ਨਾ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੇ ਉਹਲੇ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ-ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਇਕ ਮਰਦ ਵਲੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪਰਗਟਾਇਆ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਲੋਂ ਮਰਦ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਵਸ਼ਨਾਵਾਦ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੁਸਨ ਦੇ ਨਿੱਘ ਸਵਾਦ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਾਨਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੈ, 'ਹਿੱਕ ਉਭਾਰਾਂ, ਢੋਲ ਦੀਆਂ ਬੁਲ੍ਹ-ਫੁਹਾਂ,' 'ਗੁਦੇ ਗੁਦੇ ਪਿੰਡੀਆਂ,' 'ਭਾਰੇ ਕੂਲਿਆਂ, ਨਾਜ਼ਕ ਫੁਹਰੀਆਂ,' ਤੇ ਸੀਨਿਆਂ ਦੇ 'ਹਿਮ-ਬੱਧ ਪੰਖਨੂਆਂ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਇਕ ਲਾਈਸੈਂਸ-ਯਾਫਤਾ ਵਣਜਾਰੇ ਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਇਕ ਨਿਧੜਕ ਚੰਗੀ-ਚੋਰ Smuggler ਦੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਕਤ ਬੰਦੂਕ ਦਾੜੀ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਬੜਾ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਕ ਛਲਾਵੇ ਦੇ ਛਲ, ਦਰਦ, ਸੋਜ, ਹਾੜੇ, ਵਸਲ, ਬੇਪਰਵਾਹੀਆਂ, ਮਨ ਸਮਝਾਉਣੀਆਂ, ਪਿਆਰ ਕਸਕਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ, ਉਜਾਂ, ਸ਼ੰਕੇ, ਉਲਾਂਭੇ, ਵਫਾ, ਹੁਸਨ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਵਾਰਦਾਤ, ਸੱਭ ਕੁਝ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਮਾਹਿਰ' ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭੁੰਘਾ ਹੈ ਤੇ 'ਮਫੀਰ' ਦਾ ਵੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਭਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਲਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ-ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਪਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਰੰਗਣ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਵੇਦਨਾ ਸਮਾਜਕ ਪਰਕਰਣ ਤੋਂ ਸਖਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ

ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪਿਆਰ—
ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ—

ਦਸ—ਮੇਰਾ ਕੀ ਦੋਸ਼
ਸਮਝ ਭੀ ਹੈ ਸੀ
ਸੋਚ ਭੀ ਹੈ ਸੀ
ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਐ
ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਸ਼
ਦਸ—ਮੇਰਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ?

ਰੱਬ ਮਿਲਾਇਆ
ਮਾਪਿਆਂ ਦਿੱਤਾ
ਫੇਰ ਭੀ ਜੇ ਸੱਸੀ ਤੋਂ ਪੁੰਨੂੰ
ਲੈ ਗਏ ਖੋਹ ਬਲੋਚ
ਸੀ—ਉਹਦਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ?

(ਕਿਸਮਤ)

ਇੰਜ ਪਿਆਰ-ਚੋਣ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਪਰਕਰਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਿਆ ਕੇ ਕਾਵਿਤਰੀ ਇਸ ਪੀੜਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਚੁਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ-ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਰੁਮਾਂਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਸਮਸਿਆ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਰੁਚੀ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਦੋ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ ਪਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ—

ਉਜਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਹਨ
ਖਾ ਸਕੇਂ, ਤਾਂ ਖਾ ਲਵੀਂ, ਮੇਰਾ ਵਸਾਹ
ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਨਾਹ !

ਬਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦਤ ਹੈ ਡੋਬ ਦੇਣ ਦੀ
ਅੱਜ ਆਖ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ

ਬਣ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਬਣ ਜਾਏ ਮਲਾਹ
ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਨਾਹ !

ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵਰਕਾ ਦੇ ਦੇਈਂ !
ਵਰਕਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ
ਜੀਉਣ ਜੋਗਾ ਹਟਫ ਇੱਕ ਦੇਵਾਂਗੀ ਵਾਹ ।
ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਨਾਹ !

.....

‘ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ’, ‘ਬੇ ਆਵਾਜ਼, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ’, ‘ਵੇ ਨਾ
ਛੋਹ ਮਾਹੀ’, ‘ਨੀ ਰਾਹੇ ਰਾਹੇ ਜਾਂਦੀਏ’, ‘ਵੇ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ’, ‘ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਜਨੂਨ’,
‘ਸਤਕਾਰ ਹੈ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਵਚਨ’, ‘ਪਿਆਰ ਮੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ’, ‘ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ’
ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਪਰਕਰਣ ਇੱਥੇ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗੇਰੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਨਰੋਏ
ਪਰਗਤੀ-ਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ਵੀ-ਕੋਣ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਬੰਧਨਾਂ
ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਟੀਰਕ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ
ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਪ੍ਰਬਲ ਅੰਦੋਲਣ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ
ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਆਖਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ
ਵੀ ਕੀ ਹਨ ? ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿੱਛੜਤ ਇਕ ਕੱਚੀ ਤੰਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੂਲ
ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੀ । ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰੋਕਾਂ ਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟਦੀ ਹੈ ।
ਬਾਲੜੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਿਆਹ
ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੀ ਦਾਸੀ, ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ
ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੂੰ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਦਬੋਲ
ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ

ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਿਰਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਜਵਾਰ ਵਾਂਗ ਵਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਗੁਲਾਮੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰਖੇਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਿਸਦੇ ਨਾਸ਼ੂਰਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਨਾਸ਼ੂਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਾਖੇ 'ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ' ਤੇ 'ਲੱਜਿਆ' ਦੇ ਵਿਚਿੱਤਰ ਪਰਦੇ ਹੇਠ, ਢੱਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਫੇਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ 'ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ' ਤੇ 'ਲੱਜਿਆ' ਦੇ ਇਹ ਖੋਟੇ ਸਿੱਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਗੋਂ ਹਰ ਇਕ ਔਰਤ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੇ ਖੋਟ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ, ਜਿਨਸ ਨੂੰ ਹੀ 'ਮੰਦੀ' 'ਚੰਗੀ' ਆਖ ਧਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਸ ਰੁਚੀ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੈ।

ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਤੰਦ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਿੱਨੀ ਕੱਚੀ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਆਹੁਤਾ ਨਾਰ ਤੋਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਇਕ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮੁੜ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਦੇਵ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ! ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਉਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਉਸ ਦੀ ਕਾਟ ਦੀ ਤੀਖਣਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖੋ:-

ਘਾਇਲ ਪੰਖੀ ਵਾਂਗ ਤੜਪ ਕੇ
ਮਾਲਕ ਉੱਤੇ ਦਾਈਆ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਖੜੀ ਮੇਨਕਾ ਨਾਰ,
ਰਿਖੀ ਪਤੀ ਦੇ ਦੁਆਰ।
ਸੀ ਆਈ ਅਪੱਛਰਾਂ ਨਾਰ
ਵਾਹ ਓ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੇ ਜੋਗੀ!
ਡੋਲ ਉਠਿਆ ਜੋਗ ਦਾ ਆਸਨ,
ਚੜ੍ਹੇ ਸ਼ਾਸ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪਰਤੇ
ਸੈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਤੱਪ ਓਸ ਨੇ
ਰੂਪ ਤੋਂ ਦਿੱਤਾ ਵਾਰ!
ਅਜ ਆਈ ਵਿਆਹੁਤਾ ਨਾਰ
ਅਖੰਡ ਅਡੋਲ ਅਡੰਗ ਸਮਾਧਿ
ਮੇਨਕਾ ਨਾਲੋਂ ਸੁੱਚੀ ਪਤਨੀ

ਕਰੇ ਨਾ ਅੰਗੀਕਾਰ !
 ਵਾਹ ਵਾਹ ਮਾਤ ਲੋਕ ਦਾ ਜਗ
 ਵਾਹ ਜੋਗੀ ਦਾ ਜੋਗ
 ਇਹ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਨਾ ਫਸਦੇ
 ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੋਗ !
 ਜੀਣ ਲਈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਇਸ ਦਾ
 ਸਹਿ ਨਾ ਸੱਕੀ ਭਾਰ ।
 ਮਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਥਾਂ ਭਾਲਦੀ
 ਖੜੀ ਵਿਆਹੁਤਾ
 ਪਤੀ ਦੇਵ ਦੇ ਦੁਆਰ !

ਪਿਆਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਲੱਗੀਆਂ
 ਰੋਕਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰਣ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਅਜੇ ਜਾਗ ਨਾ ਹੋਈ ਸੁਰਖਰੂ
 ਅਜੇ ਨੀਂਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰੇ
 ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਆਵੇ !
 ਅਜੇ ਸਮਾਜੀ ਸਿੱਕੇ ਖੋਟੇ
 ਅਜੇ ਉਲਾਰੂ ਵੱਟੇ ਇਸ ਦੇ
 ਕੋਈ ਕੀਕਣ ਪਿਆਰ ਤੁਲਾਵੇ ।
 ਦੂਰ ਪਿਆ ਕੋਈ ਗਾਵੇ
 ਸਾਂਭੇ ਸਿੱਕਰੇ ਪਿਆਰਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਯਾਦ ਪਿਆ ਕੋਈ ਆਵੇ !

ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ! ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ
 ਹੋਰ ਕੀ ਚੋਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਇਕ ਬੇ-ਜ਼ਬਾਨ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਜੀ
 ਆਵੇ ਨੂੜ ਦੇਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ 'ਕੰਨਿਆ ਦਾਨ ਮਹਾਂ ਦਾਨ' ਹੈ ਤੇ ਇਸ
 ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸੰਵਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਬੱਥਾਪਣ
 ਵੀ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ 'ਕੰਨਿਆ-ਦਾਨ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ।

ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕਾਮ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਜੋ ਸਾਧਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਖੌਲ 'ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ', 'ਅੰਨ ਦਾਤਾ', 'ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ', 'ਕੀੜੇ' ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇ-ਤਰਸੀ ਨਾਲ ਉਭਾਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਾਟ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਅਥਾਹ ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

ਨੈਣ ਨਿਰੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਗੀਟੇ
 ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ--ਕੋਈ ਵੀ ਖੇਡੇ !
 ਇਹ ਲਹੂ ਮਾਸ ਦੀ ਚਾਹ
 ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਮਾਸ ਦੀ ਭੁੱਖ
 ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਲਹੂ ਦੀ ਪਿਆਸ
 ਹੱਡ ਘਚੋਲੇ
 ਚੰਮ ਫਰੋਲੇ !
 ਨੈਣ ਨਿਰੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਗੀਟੇ !

(ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ)

ਅੰਨ ਦਾਤਾ !
 ਮੈਂ ਚੰਮ ਦੀ ਗੁੱਡੀ
 ਖੇਡ ਲੈ ਖਿਡਾ ਲੈ,
 ਲਹੂ ਦਾ ਪਿਆਲਾ
 ਤੇਰੇ ਸਾਹਵੇਂ ਖੜੀ ਹਾਂ ਅਹਿ
 ਵਰਤਣ ਦੀ ਸ਼ੈ
 ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇਂ ਵਰਤ ਲੈ,
 ਉੱਗੀ ਹਾਂ
 ਪਿਸੀ ਹਾਂ
 ਗੁੱਬੀ ਹਾਂ
 ਵਿਲੀ ਹਾਂ
 ਤੇ ਅਜ ਤੱਤੇ ਤਵੇ ਤੇ
 ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇਂ ਪਰੱਤ ਲੈ ।
 ਮੈਂ ਬੁਰਕੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਛ ਨਹੀਂ
 ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇਂ ਨਿਗਲ ਲੈ,

ਤੇ ਤੂੰ ਲਾਵੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਛ ਨਹੀਂ
 ਜਿੰਨਾਂ ਚਾਹੇਂ ਪਿਘਲ ਲੈ ।
 ਲਾਵੇ 'ਚ ਲਪੇਟ ਲੈ,
 ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਖੜੀ ਹਾਂ
 ਬਾਹਵਾਂ 'ਚ ਸਮੇਟ ਲੈ
 ਚੁੰਮ ਲੈ
 ਚੱਟ ਲੈ,
 ਤੇ ਫੇਰ ਰਹਿੰਦੇ ਖੂੰਹਦਾ
 ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਕੁਛ ਵੱਟ ਲੈ
 ਅੰਨ ਦਾਤਾ !
 ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ
 ਤੇ ਇਨਕਾਰ ?
 ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ।
 ਹਾਂ—ਪਿਆਰ—?—
 ਇਹ ਤੇਰੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ !

ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਇਹ ਘਿਰਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਪੜਚੋਲ
 ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਾਟ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਦਾਜ, ਵਿਆਹ ਤੇ
 ਵੇਸਵਾ, ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ :-

ਮਹਿੰਗੇ ਮਹਿੰਗੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਪਿੱਛੇ
 ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਦਰਦਾਨ ਆ
 ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ 'ਦਾਜ' 'ਵਰੀ' ਦੀ
 ਬੋਲੀ ਦੇਂਦੇ ਤਾਰ ।

ਜਿਸਮਾਂ ਦਾ ਵਿਉਂਪਾਰ
 ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਬਾਜ਼ਾਰ :
 ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਗਾ ਵਜਾ ਕੇ
 ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਰੋਲਾ ਠੱਪਾਠਾ ਕੇ
 ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦੀ ਮੁਠ ਤਾਰ ਕੇ
 ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਇਕ ਮੁਹਰ ਲੁਆ ਕੇ

ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਵੇਚਣ ਦੇ ਵੀ
ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ।

ਤੇ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ
ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਓਹਲੇ
ਓਹੋ ਸੇਦਾ
ਓਹੋ ਪੱਤਾ
ਔਂਦੇ ਨੇ ਖਰੀਦਾਰ
ਜਿਸਮਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ।

ਰੋਜ਼ ਤੋਲਦੇ ਮਾਸ
ਰੋਜ਼ ਵੇਚਦੇ ਲਹੂ
ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਵੱਟ ਲੈਂਦੇ ਨੇ
ਲਹੂ-ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ
ਸਿੱਕੇ ਵੇ-ਤੈ-ਚਾਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਕਾਵਿਤੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੇਮ ਲਾਗੂ ਨ ਹੋਣ ? ਕੀ ਇੱਥੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪਰਚਲਤ ਹੋਵੇ ? ਕੀ ਕੋਇਲ ਨੂੰ 'ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਆਲੁਣੇ' ਵਿੱਚ ਪਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 'ਅਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ' ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ? ਕੀ 'ਉਰਲੇ ਪਾਰ' ਖਲੋਤੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਤੇ 'ਪਰਲੇ ਪਾਰ' ਖੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਡੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਲਾਖਾਂ ਨੂੰ ਲਿਫਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ? ਨਹੀਂ, ਨਿਸਚੈ ਨਹੀਂ ? ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਖਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਰੋਕਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਪੇਣਗੀਆਂ । ਕਾਵਿਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਨਾ ਕਿ ਜਬਰ ਤੇ । ਔਰਤ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦੇਵੇ—ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਮਜਬੂਰੀ ਹੇਠ ਨਾ । ਕੇਵਲ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਨਰੋਇਆ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਆਧਾਰ-ਸ਼ਿਲਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਾ ਹੋਣ । ਤੇ ਇਸ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਆਰਥਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਸਮਾਜਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਜ-ਨੀਤਕ ।

ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਅਨੁਭਵ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸਰਬ-ਪ੍ਰੀਯ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਗਸਿਤ ਹੋਇਆ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ-ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਕਾਲੀ-ਵੰਡ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਉਘੜ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੰਨ ੧੯੪੩ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪਲਰਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਲਰਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਸੀਂ ‘ਧੂਆਂ’, ‘ਮੈਂ ਤਕਿਆ ਹੈ.....ਮੈਂ ਤਕਨਾਂ ਵਾਂ’, ‘ਲੋਕ-ਪੀੜ’, ‘ਹੁਸਨ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ’, ‘ਓ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ’, ‘ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ’, ‘ਮੋਹਨਤ ਤੇ ਮੁੱਲ’, ‘ਪੌੜੀ’ ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਿਖਾਰ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਘਲੂ ਘਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੂਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੱਗ ਪੱਗ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਬੇਦੋਸ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਪਤੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਤੇ ਉਹ ਸੱਟ ਲਾਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀ ਹਿਰਦਾ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੀੜਾ ਭੁੱਲ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕ-ਪੀੜਾ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ vision, ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆਈ। ਇਸ ਨੇ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਘੇੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਚੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ‘ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ’, ‘ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ’, ‘ਮੈਂ ਤਵਾਣੀਖ ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ’, ‘ਕਣਕਾਂ ਦਾ ਗੀਤ’, ‘ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜਾਣਾ ਹੋ’, ‘ਨਫਰਤ’, ‘ਕੌਣ ਧੋਏਗਾ ਖੂਨ’, ‘ਜਨੂੰਨ’, ‘ਬੇਨਿਆਜ਼’, ‘ਬੁੱਠੀਆਂ’, ‘ਮਜ਼ਬੂਰ’, ‘ਬੇ ਡੋਲਾ ਬੁੱਤ’, ‘ਕਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ’, ‘ਛੱਲੀਆਂ’, ‘ਇਕਰਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਰਾਤ’, ‘ਕਿਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ’, ‘ਹੱਕ’, ‘ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ’, ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਘਟ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਜ਼ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਿਰ ਪਰਸਿਧ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨ ਹਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਮਜ਼ਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗੀਤ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਚੰਗਾ ਚਾਣਨਾ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੀ ਹੈ—

ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ

ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ ਆਰਜ਼ੂ ਹੈ
ਉਮਰ ਭਰ ਦੇ ਗ਼ਮ ਦਾ ਰਾਜ਼
ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ
ਬਣ ਜਾਏ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼

ਬਣ ਜਾਏ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ
ਅਜ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
ਮੇਰੇ ਗ਼ਮ ਦੇ ਰਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਵੱਸ ਜਾਏ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ਼

ਇਸ਼ਕ ਹੈ ਨਾਕਾਮ ਮੇਰਾ
ਰਹਿ ਜਾਏ ਨਾਕਾਮ ਇਹ
ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਦੇ ਜਾਏ ਪਰ
ਇਕ ਮੇਰਾ ਪੈਗਾਮ ਇਹ

ਗੀਤ ਮੇਰੇ ! ਕਰ ਦੇ ਮੇਰੇ
ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਅਦਾ
ਤੇਰੀ ਹਰ ਇਕ ਸਤਰ 'ਚੋਂ
ਆਵੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਸਦਾ

ਮੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਚਰਾਗ !
ਇਹ ਸਿਆਹੀਆਂ ਬਦਲ ਦੇ
ਗੀਤ ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਦੇ !
ਇਹ ਜ਼ਾਰ-ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਬਦਲ ਦੇ

ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਬਰੂ ਦਾ
ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ
ਫੇਰ ਸੌਦਾ ਨਾ ਕਰੇ
ਸਿਕਾ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰਦਾਰ ਦਾ

ਫਿਰ ਕਣਕ ਦੇ ਪਾਲਕਾਂ ਨੂੰ
ਲਾਮ ਨਾ ਸੌਂਦੇ ਕੋਈ

ਫਿਰ ਜਵਾਨੀ ਉੱਠਦੀ ਨੂੰ
ਪੈਰ ਨਾ ਮਿੱਧੇ ਕੋਈ

ਧਰਤ ਅੰਬਰ ਸਾੜਨੀ
ਫਿਰ ਅੱਗ ਨਾ ਛੜਕੇ ਕੋਈ
ਫੇਰ ਦੋਧੇ ਦਾਣਿਆਂ 'ਤੇ
ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਛੜਕੇ ਕੋਈ

ਕਤਲਗਾਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ
ਫਿਰ ਕੋਈ ਦੁਹਰਾਏ ਨਾ
ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੁਸਨ, ਮੰਡੀ
ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ ਨਾ ।

ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਬੜਾ ਪਰਸ਼ੰਸਾ-ਯੋਗ ਹੈ । ਸਾਹਿੱਤ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦਰਪਣ
ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੀਪਕ ਵੀ ਬਣਨਾ ਹੈ—ਸਮਾਜ-ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣਾ ਹੈ ।
ਉਹੋ ਹੀ ਕਲਾ ਉਸਾਰੂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਅਸਾਂ
ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਪਰਗਟਾਇਆ ਹੈ । ਲੁਕੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ
ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਕੋਈ ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ
ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਘੜੀ ਆਈ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । 'ਪੱਥਰ-ਗੀਟੇ' ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿੱਚ
ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਬਾਵਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਖਿੱਚੋਤਾਣ
ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੇ ਬੰਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫੇਰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ
ਦਾ । ਮੀਰਾ ਦੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਘੜੀ ਆਈ । ਉਸ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦਾ
ਪਲਾ ਫੜਿਆ । ਉਹ ਪਿਆਰ-ਰਸ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਾ ਮਿਲ
ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ
ਦੀ ਸੁੰਢ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ । ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪਰਸਿਧ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ
ਮਹਾ ਦੇਵੀ ਵਰਮਾ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ । ਉਹ ਭੀ ਵੇਦਨਾ-ਪਰਧਾਨ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਹੈ ।
ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸੁੰਢ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਪੂਰਿਆ ਹੈ ।
ਉਹ ਉਸ ਅਰੂਪ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਮ੍ਰਿਤਿਊ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ
ਚਰਮ ਵਿਕਾਸ' ਦਸਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਪਸਾਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿੱਚ

ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰੋ ਖਿੜੋਣੇ ਹਨ :-

ਮੇਰੇ ਦੇਵ !

ਮੈਂ ਲਹੂ-ਮਿੱਟੀ

ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ

ਅਸਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੀਂਘ

ਸੋਹਣੇ ਨੇ ਰੰਗ

ਪਰ ਜਾਓ ਨਾ ਝੂਟੀ।

ਮੇਰੇ ਦੇਵ !

ਮੈਂ ਲਹੂ-ਮਿੱਟੀ !

ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਤੇ ਆਤਮ ਪਹਿਚਾਣ

ਅਜੇ ਨਾ ਇਹ ਲੰਘੇ

ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਲੀਕ,

ਅਜੇ ਨਾ ਉਲੰਘੇ

ਇਹ ਮਾਸਾਂ ਦੀ ਹੱਦ,

ਅਜੇ ਹੱਛ ਮਿੱਠੇ

ਮੰਗਦੀ ਏ :

ਲਹੂ-ਮਿੱਟੀ।

ਇਹ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟੀ

ਇਹ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਨਿਖੁੱਟੀ

ਮੇਰੇ ਦੇਵ !

ਮੈਂ ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ।

ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗੀਤ ਜ਼ਿਮੀਂ ਦੇ ਗੀਤ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ
ਪਿਆਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਿਆਰ।

ਗੀਤ ਮੇਰੇ ਇਹ ਗੀਤ ਜ਼ਿਮੀਂ ਦੇ,

ਉਡਣ ਨਾ ਖੰਭਾਂ ਦੀ ਚਾਲ

ਉਡਦਿਆਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਅੜ ਅੜ ਜਾਂਦੇ
ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ
ਧਰਤੀ ਦੀ ਜੰਮੀ, ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਜਾਈ
ਤੇ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਲ
ਧਰਤ ਅੰਮੜੀ ਨੂੰ ਇੰਜੋ ਛੱਡ ਕੇ
ਉੱਡਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਹਾਲ ?

ਗੀਤ ਮੇਰੇ ਇਹ

ਇਹ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੀੜਾ ਦਾ ਛੰਡਣ
ਭੁਲਾਂਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਨਾ ਹੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਜੂਲਤਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ
ਹੈ, ਸਗੋਂ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਸੂਰਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਜੂਝਣ
ਵਿਚ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਮੰਜਲ ਤੇ ਅਪੜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ
ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਫ਼ੀਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਈ ਹਾਲੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਿੱਧੀ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਕਦੀ ਕਦੀ 'ਹਸਤਨਾਪੁਤ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ' ਜਾਂ:—

ਆਤਮਾ

ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਗਾਈ ਰਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ

ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਤਿਆ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਮਚਾਣਾ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ !

'ਕਚਿਆਂ ਕੋਠਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਜੂਲਤ ਕਰਨ ਦੀ—'

ਇਤਿ ਆਦਿ ਕ੍ਰਾਂਤੀ-ਕਾਰੀ ਬੋਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਵਿ-ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ। ਅਸਾਂ ਆਖਿਆ
ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕਾਲ, ਤੇ ੧੯੪੭ ਦੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਨੇ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਟਾਕਰੇ ਤੇ
ਵੇਖਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਉਹ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਜੋ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ
ਜਾਂ ਸਫ਼ੀਰ ਦਾ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫਾਰਸੀ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿੱਤਾਂ ਦੀ
ਫਾਕਫੀ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਅਜੇਹਾ
ਖੇਤਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੀ ਫਾਰਸੀ ਸੂਫੀ-
ਪਰੰਪਰਾ, ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ-ਕਾਵਿਧਾਰਾ, ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ
ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਕ,
ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ
ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਵੰਨਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ
ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੧੯੪੭ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕਾਲ ਤੇ ਕੁੱਝ ਅਮਨ

ਗੀਤਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਕਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਫੀਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਪਕੜ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿੱਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਛੁਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ, ਰੁਮਾਂਸ, ਮਿਥਿਆਸ, ਇਸ਼ਕ, ਸਦਾ-ਚਾਰ, ਧਰਮ, ਫਲਸਫਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਾਜਕ ਸਮਸਿਆਵਾਂ, ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਉੱਤੇ ਤਿਲਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਬ ਵਿਚਿੱਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਪਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਫੀਰ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਾਵਿ-ਨਿਪੁੰਣਤਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਰਗੀ ਮੌਲਕਤਾ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਈ ਨਵੇਂ ਛੰਦ-ਪਰਬੰਧ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਛੰਦ-ਪਰਬੰਧਾਂ, ਬੈਂਤ ਚੌਪਈ, ਦੋਹਰਾ, ਸਿਰਖੰਡੀ, ਦਵਈਏ ਤੇ ਚਿਤਰ-ਕਲੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੁਕਤ-ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤੀਵ-ਤਾਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੁਕਾਂਤ-ਪਰਬੰਧ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਛੰਦ-ਚਾਲ ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਭਾਵ ਕਿਸੀ ਅਕਹਿ ਸੰਦਰਭ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ‘ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ’ ‘ਬੇ-ਵੱਡੀ’, ‘ਤਾਰੇ’, ‘ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੀਤ’, ‘ਦੋ ਤਿੱਤਲੀਆਂ’, ‘ਮੁੜ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹਵਾਂ’ ‘ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ! ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ !’ ‘ਸਤਿਸੰਗ’, ‘ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ’, ‘ਮੈਨੂੰ ਅਜ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ’ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਛੰਦ-ਚਾਲ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਇਕ ਬੰਦ ਨੂੰ ਦੇਖੋ:-

ਦੋ ਤਿੱਤਲੀਆਂ:-

ਪ੍ਰਿਮਰੇ ਪ੍ਰਿਮਰੇ ਟਾਹਣਾਂ ਵਾਲੇ
ਬੋੜ੍ਹ ਪਛਾੜੀ,
ਬਣ ਗੁਲਨਾਰੀ,
ਵੱਡਾ ਗੋਲਾ ਸੂਰਜ ਦਾ ਜਦ ਮੂੰਹ ਛਪਾਵੇ,
ਆ ਮੇਰੀ ਬਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ,
ਫੁੱਲ-ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪਤਲੀ ਛਾਵੇਂ,

ਫੁਦਕ ਫੁਦਕ,
ਗੁਟਕ ਗੁਟਕ ਕੇ
ਬੋਲਦੀਆਂ ਦੇ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੇ ਸੁੰਦਰ Patterns ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ । ਉਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਇਕ Pioneer (ਮੁਹਰੈਲ) ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗੁਹਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗੁਹਣ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਹਿਰਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਫਲ ਹਨ । ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਜੀਉਂਦਾ ਜੀਵਨ', 'ਤੁੱਲ ਧੋਤੇ ਫੁੱਲ', 'ਓ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲਿਆ' ਇਤਿ ਆਦਿ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਚਾਤ੍ਰਕ, ਸ਼ਰਫ ਆਦਿ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਲਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬ' ਸ਼ਰਫ ਦੇ 'ਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਹੀਓ', 'ਹਰੀਆਂ ਗੋਲ੍ਹਾਂ' ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਗੰਗਾ ਰਾਮ', ਬਚਪਣ-ਸੁਪਣੇ ਤੇ 'ਮੈਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ...', 'ਮੈਂ ਤਕਨਾ ਵਾਂ' ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਤੇ 'ਜ਼ਿਮੀਂ ਦੇ ਗੀਤ' ਉਸ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀਕ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰਭਾਵ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੁਕਤ-ਛੰਦ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਪੀਲ ਇੱਠੀ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਕਲਾ-ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਠੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਸੁਚੱਜੇ ਤਾਲ, ਦਰਦ ਭਰੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਕਾਟ ਵਿਚ ਹੈ । ਅੱਜ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ patterns ਲਈ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਲ ਬਾਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਕਲਾ-ਪਰਬੀਣਾਂ ਵੱਲ ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਗਲ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਉੱਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ Associational wealth ਹੈ । ਇਸ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਭੂਸ਼ਣਾਂ, ਪਰਸਬਿ-ਤੀਆਂ, ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪਾਸੀਂ ਬਾਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਬੋਧ, ਫਾਰਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਲਚਕ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਲਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸੂਫੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਂਦਾ

ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਬੋਲ, ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਗੀਤ ਦੇਖੋ—

‘ਤੇਰੇ ਘੁੰਡ ਤੇ ਚਿੱਤਰੇ ਫੁੱਲ ਸੋਹਣੇ

ਜਦ ਨਜ਼ਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜੀ,
ਖੁਸ਼ਬੂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਗਜ਼ ਚੜ੍ਹੀ
ਰਹੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਘੁੰਡ ਦੀ ਚੂਕ ਫੜੀ,
ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਹੀ ਗਏ ਭੁਲ ਸੋਹਣੇ
ਤੇਰੇ ਘੁੰਡ ਤੇ ਚਿੱਤਰੇ ਫੁੱਲ ਸੋਹਣੇ

ਤੇਰੇ ਘੁੰਡ ਦੀ ਵੇਖ ਬਹਾਰ ਸਜਨ
ਤੇਰੇ ਮੁਖ ਲਈ ਕੀਤੇ ਤਿਆਰ ਸਜਨ,
ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਵੋਏ ਹਜ਼ਾਰ ਸਜਨ,
ਸਾਥੋਂ ਚਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਏ ਭੁਲੁ ਸੋਹਣੇ,
ਤੇਰੇ ਘੁੰਡ ਦੇ ਚਿੱਤਰੇ ਫੁੱਲ ਸੋਹਣੇ।

ਹੁਣ ਬੋਲ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਬੋਲ ਸਜਨ,
ਘੁੰਡ ਖੋਹਲ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਖੋਹਲ ਸਜਨ,
ਬਹਿ ਵੇਜੀਏ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸਜਨ
ਸਾਨੂੰ ਏਨੀ ਦੇ ਛੱਡ ਖੁਲੁ ਸੋਹਣੇ
ਤੇਰੇ ਘੁੰਡ ਤੇ ਚਿੱਤਰੇ ਫੁੱਲ ਸੋਹਣੇ

ਇਹ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਸੂਫੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੋਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਦੁਨੀਆਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ। ਅਜੇਹੀ ਅਨੋਕ-ਪੱਖੀ ਅਪੀਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤਕਨੀਕੀ ਪਖ ਤੋਂ ‘ਸਫ਼ੀਰ’ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਨਿਪੁੰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਾਹਕੇ ਦੇ ਕੁੱਝ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ

(T. S. Eliot, yeats) ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ 'ਤਰਲਤਾ' ਹੈ। ਕਵੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਤੇ ਇੰਢ ਤਿਲਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਤਰਲਤਾ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤਾਲ-ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਵਾਂਗ ਤਾਲ ਵੀ ਇਕ ਦਮ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਇਹ ਤਰਲਤਾ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ Associational wealth ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਚੌੜੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਲਸਫਾ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਆਸ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਨਾ ਕੁਝ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ Associational wealth ਤੋਂ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਅਚੇਤ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣ-ਸੰਬੰਧਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਚੁੰਡ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬ ਵਰਤ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗੇਰੇ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ 'ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ,' 'ਲਿਧਰੀ ਨੂੰ,' 'ਸਤਿਸੰਗ' ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕਈ ਗੀਤ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਸਫ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛੁੱਟ 'ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਖੇਤਾਂ' ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਕਲਪਣਾ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੰਭ ਆਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਕਵੀ ਅਣਦਿਸਦੇ ਰਾਗਨਾਂ ਤੇ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਕਲਪਣਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਮਿਆਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਹੈ 'ਤ੍ਰਿਵਣ', 'ਛੱਲੀਆਂ,' 'ਵਫਾ ਦੀ ਲਕੀਰ' 'ਇਕ ਦਿਹਾੜੇ' ਆਦਿ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਵਿ-ਉਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਯਤਨ ਕਲਪਣਾ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। 'ਪਰਛਾਵੇਂ,' 'ਸੰਬ ਦੀ ਲਾਲੀ,' 'ਇਕ ਪੱਤਾ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਾ,' 'ਚੰਨ,' 'ਦੋ ਹਵਾ ਦੇ ਬੌਕੇ,' 'ਰਾਂਬਣ ਵੇ ਤੇਰਾ ਨਾਂ,' 'ਰਾਂਬਣ ਤੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ,' 'ਚੰਦਾ-ਮਾਮਾ,' 'ਉਸ ਬਿਨ-ਉਸ ਸੰਗ' ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਕਾਵਿਤਾ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਸਲ ਖੇਤਰ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਹ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਰਖਦੀ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਲੋਚਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੀਤਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਰਾਗਾਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬੇ-ਨਜ਼ੀਰ ਹਨ । ਜ਼ਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕੌਮਲਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖੋ :-

ਨਿੰਮੀ ਨਿੰਮੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ
 ਚੰਨ ਪਵੇ ਨਾ ਜਾਗ ਬੱਦਲੀਏ !
 ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਖਲੋ,
 ਪਲਕ ਨ ਬਮਕੇ ਅੱਖੀਓ !
 ਕਿਤੇ ਖੜਕ ਨਾਜਾਵੇ ਹੋ,
 ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਧੜਕ ਕਲੇਜੇ !
 ਮਤ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਹੋ ।
 ਪੀਆ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਲੀ,
 ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕੱਢੇ ਨਾ ਕੰਸੋਅ
 (ਨਹੀਂ ਤੇ) ਖਿੰਡ ਜਾਏਗੀ ਵਾ ਨਾਲ,
 ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ।

ਇਕ ਪਿਆਰ-ਕੁੱਠੀ ਰੂਹ ਦੀ ਵਿਲਕਣੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਗੀਤ ਵੇਖੋ :-

ਤੁਸੀਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵੋ ਤਾਰਿਓ !
 ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਘੋਰ,
 ਤੁਸੀਂ ਜਮ ਜਮ ਵੱਸੋ ਬਦਲੋ !
 ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਸਾਂ ਹੋਰ
 ਤੁਸੀਂ ਹੱਸੋ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ !
 ਸਾਡੇ ਬੋਲ ਵਿਲਕਦੇ ਜਾਣ,
 ਤੁਸੀਂ ਪੈਣਾਂ ਵੱਗੋਂ ਸੰਦਲੀ !
 ਸਾਡੇ ਸਾਹ ਸੁਲਗਦੇ ਜਾਣ !
 ਤੁਸੀਂ ਲੱਖ ਚੰਦਾ ! ਲੱਖ ਸੂਰਜਾ !
 ਸਾਡੇ ਸਖਣੇ ਸਭ ਅਸਮਾਨ,

(T. S. Eliot, yeats) ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ 'ਤਰਲਤਾ' ਹੈ । ਕਵੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਤੇ ਇੰਦ ਤਿਲਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਤਰਲਤਾ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤਾਲ-ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ । ਖਿਆਲ ਵਾਂਗ ਤਾਲ ਵੀ ਇਕ ਦਮ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖਿਆਲ ਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਇਹ ਤਰਲਤਾ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ Associational wealth ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਚੌੜੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਲਸਫਾ ਧਰਮ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਆਸ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਨਾ ਕੁਝ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ Associational wealth ਤੋਂ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਅਚੇਤ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣ-ਸੰਬੰਧਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਵੰਡ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬ ਵਰਤ ਹੈ । ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗੇਰੇ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ 'ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ,' 'ਲਿਧਰੀ ਨੂੰ,' 'ਸਤਿਸੰਗ' ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕਈ ਗੀਤ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ । ਸਫ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛੁੱਟ 'ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਖੇਤਾਂ' ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ।

ਕਲਪਣਾ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੰਭ ਆਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਕਵੀ ਅਣਦਿਸਦੇ ਰਾਗਨਾਂ ਤੇ ਉੱਚੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਂਦੇ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਉੱਣੀ ਹੈ, ਕਲਪਣਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਮਿਆਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਹੈ 'ਤਿਝਣ,' 'ਛੱਲੀਆਂ,' 'ਵਫਾ ਦੀ ਲਕੀਰ' 'ਇਕ ਦਿਹਾੜੇ' ਆਦਿ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਵਿ-ਉਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਯਤਨ ਕਲਪਣਾ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ । 'ਪਰਛਾਵੇਂ,' 'ਸੰਬ ਦੀ ਲਾਲੀ,' 'ਇਕ ਪੱਤਾ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਾ,' 'ਚੰਨ,' 'ਦੋ ਹਵਾ ਦੇ ਬੌਕੇ,' 'ਰਾਂਬਣ ਵੇ ਤੇਰਾ ਨਾਂ,' 'ਰਾਂਬਣ ਤੇਰੇ ਦਾ ਨਾਂ,' 'ਚੰਦਾ-ਮਾਮਾ,' 'ਉਸ ਬਿਨ-ਉਸ ਸੰਗ' ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ।

ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਸਲ ਖੇਤਰ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟਾ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਉਹ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਲੋਚਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੀਤਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਰਾਗਾਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬੇ-ਨਜ਼ੀਰ ਹਨ। ਜ਼ਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕੌਮਲਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖੋ :-

ਨਿੰਮੀ ਨਿੰਮੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ
 ਚੰਨ ਪਵੇ ਨਾ ਜਾਗ ਬੱਦਲੀਏ !
 ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਖਲੋ,
 ਪਲਕ ਨ ਬਮਕੇ ਅੱਖੀਓ !
 ਕਿਤੇ ਖੜਕ ਨਾਜਾਵੇ ਹੋ,
 ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧੜਕ ਕਲੋਜੇ !
 ਮਤ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਹੋ ।
 ਪੀਆ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਲੀ,
 ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕੱਚੇ ਨਾ ਕੰਸਾਅ
 (ਨਹੀਂ ਤੇ) ਖਿੰਡ ਜਾਏਗੀ ਵਾ ਨਾਲ,
 ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ।

ਇਕ ਪਿਆਰ-ਕੁੱਠੀ ਰੂਹ ਦੀ ਵਿਲਕਣੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਗੀਤ ਵੇਖੋ :-

ਤੁਸੀਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵੋ ਤਾਰਿਓ !
 ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਘੋਰ,
 ਤੁਸੀਂ ਜਮ ਜਮ ਵੱਸੋ ਬਦਲੋ !
 ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਸਾਂ ਹੋਰ
 ਤੁਸੀਂ ਹੱਸੋ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦੇ !
 ਸਾਡੇ ਬੋਲ ਵਿਲਕਦੇ ਜਾਣ,
 ਤੁਸੀਂ ਪੌਣਾਂ ਵੱਗੋ ਸੰਦਲੀ !
 ਸਾਡੇ ਸਾਹ ਸੁਲਗਦੇ ਜਾਣ !
 ਤੁਸੀਂ ਲੱਖ ਚੰਦਾ ! ਲੱਖ ਸੂਰਜਾ !
 ਸਾਡੇ ਸਖਣੇ ਸਭ ਅਸਮਾਨ,

ਤੁਸੀਂ ਜਲ ਬਲ ਭਰਿਓ ਨੀਰ ਨੀਰ !

ਸਾਡੀ ਤਰਿਹਾਈ ਜਾਨ ।

ਤੁਸੀਂ ਲਖ ਸੈ ਦਾਤਾਂ ਵਾਲਿਓ !

ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਤੋਟ,

ਅਸੀਂ ਪੁਜਾਰੀ ਆਂ ਇੱਕ ਦੇਵ

ਤੁਸੀਂ ਦੇਵਾਂ ਕੋਟਿ ਕੋਟ ।

ਸਾਡਾ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ

ਤੁਸੀਂ ਦੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ !

ਬੇ-ਆਵਾਜ਼ ਇਸ਼ਕ ਕੀ ਆਖੇ

ਉਹਦਾ ਨਿਰਮੋਹੀ ਨਾਲ ਮੋਹ !

ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਖੂਬ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। 'ਮਿਲੀ ਵੰਝਣਾਂ', 'ਭਾਦਰੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ', 'ਦਾਖ਼ਾਂ ਬੁਰੀਆਂ', 'ਪੰਥੇਰੂਆਂ', 'ਦੋ ਅੱਥਰੂ', 'ਲਹਿਰ ਅਲਬੋਲੀ', 'ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਜੀਅੜਾ 'ਇਤਿ ਆਦਿ ਗੀਤ ਪਿਆਰ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚਿੱਤਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਹ ਇਕ ਸੂਰਤਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਭਾਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖਾ ਕਰਕੇ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਚੌੜਾ ਹੈ। ਸੰਜੋਗ ਦੇ ਸਰੂਰ, ਵਿਯੋਗ ਦੀਆਂ ਕਸਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਵਿਲਕਣੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਨੇ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਪਰਚਲਤ ਰਾਜਸੀ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਆਰਥਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਮਨ ਦੇ ਗੀਤ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਲਈ ਮਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਨ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ 'ਤ੍ਰਿਵਣ', 'ਫੋਲੀ ਦੇ ਗੀਤ' ਤੇ 'ਵਿਸਾਖੀ' ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਕੁਝ ਆਦੁੱਤੀ ਨਮੂਨੇ ਹਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਚਾਂ: ਗਿੱਧਾ, ਸਮੀਂ, ਝੁਮਰ ਇਤਿਆਦਿ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਚੇਤੰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕਲਮ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਭਾਵਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ

ਆਰਥਕ ਪੀੜਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਕੜਾਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਘੱਲ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਸਚਿਆਈਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਤੇ ਚਿਤਰ ਕੇ ਬੜਾ ਯਥਾਰਥਕ ਰੰਗ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਇਕ ਗੀਤ-ਕਾਰ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਮਨ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਬਲ। ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਪਾਸ ਡੂੰਘਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣਾ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਲੋੜ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਤਕ ਅਪੜਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨਿਪੁੰਣ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਸਲ ਖੇਤਰ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਦੇ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ। ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਅਸਰ ਨੂੰ ਉਪਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਇਸ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਪਰ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ। ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਭਾਵ ਇਕ ਹੋਏ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਰਸ-ਜਨਕ ਹਨ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਭਾਵ ਕਿਸੇ ਅਕਹਿ ਸੌਂਦਰਯ ਦਾ ਪੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਕਤ ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੀਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਕਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਠੱਤੀਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘਟੋਂ ਘਟ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਹੋਰ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ-ਬਹੁਤ ਉਚੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਸ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜੰਮ ਪਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਹੇਠ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਗਸਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਕਾਬੂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਧੂਹ ਘਸੀਟ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਪਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਹੋਏ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਰੜਕਦਾ। ਕਮਾਲ ਦਾ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ-ਪਣ

ਹੈ। ਬੋਲੀ ਤੇ ਇਸ ਕਾਬੂ ਨੇ ਕਾਵਿਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਪਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਲੱਛਣ ਫੁਲਦਾਰ ਵਲਵਲਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤ-ਰਸ ਹਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਗੀਤ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਗਰਾਮ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਆਸ਼ੇ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਗਮਦੇ ਦਰਸਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕ ਪਰਮਾਰਥਕ ਟੁਚੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਹੱਡ-ਮਾਸ-ਚੰਮ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸੁ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਜਤਨ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ।

ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੀਤ' ਸੰਪਾਦਕ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੋ ਗੀਤ-ਸੰਗ੍ਰਹ : 'ਗਿੱਧਾ' ਤੇ 'ਦੀਵਾ ਬਲੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ' ਦਿੱਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸਾ ਰੀਸ ਸ: ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਾਂਗਲ ਇਲਾਕੇ (ਬਾਰ) ਦੇ ਗੀਤ : ਢੋਲੇ, ਸਮੀ, ਬੂਮਰ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਛਪਵਾਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੀਆ ਜਤਨ ਸ੍ਰੀ ਰੰਧਾਵਾ ਜੀ* ਜਾਂ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਅਦੁਤੀ ਸੰਗ੍ਰਹ : 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਤੇ 'ਮੌਲੀ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦੀ' ਮਿਲੇ ਹਨ।

'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼'—ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੀਤ-ਨਾਟਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟ ਇਸਤਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵੱਖੋ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਬਾਂ ਚਾਅ ਤੇ ਮਲੂਾਰ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਯੁਵਤੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੰਗਾਂ ਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਮਮਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ

* ਦੋਖੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ' ਸੰਪਾਦਕ ਸੀ ਐਸ. ਐਸ. ਰੰਧਾਵਾ।

ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਇਕ ਬੜੇ ਨਰੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘੜ ਆਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਵਿਤੀ ਵਲੋਂ ਕੁੱਝ ਟੁਕਾਂ, ਕੁੱਝ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

‘ਮੌਲੀ ਤੇ ਮਹਿੰਦੀ’ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕ-ਕਲਪਣਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਗੀਤ ਅਖਵਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਈ ਨਵੇਂ ਨਾਂ ਸਿੱਬੀ, ਗਮਰੋ, ਮੋਹਣਾ, ਨਾਖੂ ਗੱਦਣ, ਅੱਛਰ, ਕਿਰਪੀ, ਗੁਲਾਬੋ ਆਦਿ ਆ ਰਲੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁਗ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸਿਖਿਆ-ਪਰਣਾਲੀ ਦੇ ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਲੋਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਿੱਛੇ ਵਾਂਗ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਭਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।

ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ—

‘ਸੇਰੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਗੀਤ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬੜੀ ਸਬਰ ਭਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ।’

ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਣਪੜ੍ਹ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੀਰਖਾ ਨਾਲ ਛੁਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੌਲਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਹਨਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਸਮਾਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ, ਨਵੇਂ ਛੰਦ—ਪਰਬੰਧ, ਨਵੀਆਂ ਘਾੜਤਾਂ ਸੁਝਣਗੀਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ (References) ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗੀਨੀ ਵਧੇਗੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਵੀ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਹੈ। ਇਸ

ਵਕਤ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਨਾਵਲ-ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ, ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਪਿੰਜਰ ਤੇ ਆਲੁਣਾ ਅਤੇ ਦੋ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਛੱਬੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਦ ਤੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਬਿਆਨ ਬਹੁਤੀ ਬਾਈਂ ਬੌਧਿਕ ਨਾਲੋਂ ਉਪਭਾਵਕ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਦੀਵੀ ਟੁੰਬ ਦੇਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆ ਜੀਅ ਪਰਚਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਆਖਿਆਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਮੰਤਵ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਗਲਪ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਸ ਉਸ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਨਾਟਕੀ ਮੌਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਲੇਖਕਾ ਇਹਨਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੱਜੀ ਗੋਂਦ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਤੇ ਕਾਰਨ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ।

ਲੇਖਕਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁਗ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇਰੇ ਅਧਿਅਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਪਕੇਰੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਜਰਬਾ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾ ਸਕੀ ਬਹੁਤੇ ਪਾਤਰ ਇਕ ਅਧੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਲੈ ਕੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਇਕ ਬਿਰਤੀ ਦਵਾਲੇ ਘੁੰਮਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਿਰਜਿੰਦ ਤੇ ਬੇ-ਰਸ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਾਤਰ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹਨ ਕਿਉਂਜੁ ਉਸ ਦਾ

ਵਾਸਤਾ ਬਹੁਤਾ ਇਸ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਕ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਬੰਬਈ ਦੇ ਵਿਲਾਸਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤ (ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਸੁਭਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬੜਾ ਬਹੁਤ ਰਸ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਹੁਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਫਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਾਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਨਰੂਲਾ, ਕੰਵਲ ਤੇ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(ਗੋਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਟਾਫ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ ਵਿਚ ੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੫੬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਇਆ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ

ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ

ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ

ਹਿੱਸਾ ਪਾਓ

ਚੰਦਾ ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰੀ ੧੦੫) ਰੁਪਏ

ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਨਾਲ (ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ) ੧੧੫) ਰੁਪਏ

ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਨਾਲ (ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ) ੧੫੫) ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ
ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਰੀ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

-੧-

ਈਸਾ ਇਕ ਨਿਰਧਨ ਤਰਖਾਣ ਸੀ ਤੇ ਸਬੱਬ ਐਸਾ ਢੁਕਵਾਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਰਚਾਰਕ ਵੀ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ—ਮੋਰੀ ਸਲੈਸਰ ਜੁਲਾਹੀ ਸੀ, ਮੋਫ਼ਟ ਮਾਲੀ, ਲਿਵਿੰਗਸਟਨ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਪਾਲ ਤੇਬੂ-ਸਾਜ਼ ਤੇ ਪੀਟਰ ਮਛੇਰਾ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਪਾਤਰ, ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਰੀ ਵੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉੱਪਰ-ਦੱਸੇ ਮਹਾਸ਼ਿਕਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਲਗ ਭਗ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੰਢ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਵੇਖੀ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ, 'ਮੋਚੀ' ਤੇ 'ਕਮਜ਼ਾਤ ਚੁਮਾਰ' ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ; ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਖਾਉਤੀ ਦਲਿੰਦਰ ਵੱਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰੇਮ ਕਟਾਖ ਕਰਦੇ ਰਹੇ,* ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਈਸਾ ਨਿਮਿੱਤ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਉੱਤੇ ਗੰਭੀਰ ਮਾਣ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ, ਅਜੇਹੇ ਹੋਛੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇਂ-ਭਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਦੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੌਸਪਲ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਮੇਰਾ ਅਸਲੀ ਕੰਮ ਗੌਸਪਲ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੈ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਖਰਚ ਤੋਰਨ

*ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਐਡਿਨਬਰਾ ਰੀਵੀਊ ਵਿਚ ਕੋਰੀ ਨੂੰ ਸਿਡਨੀ ਸਮਿੱਥ ਦੀ ਚੋਭ.

"If a tinker is a devout man, he infallibly sets out for the East." (ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਵੇਖੋ: Christianity and the Government of India by Arthur Mayhew; Faber & Gwyer Ltd., London; 1929; P. 61)

੫੦]

ਲਈ ਗੀਵਦਾ ਹਾਂ।”† ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੋਰੀ ਬੈਰਕ ਪੁਰ (ਬੰਗਾਲ) ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਜੈਨਰਲ, ਲਾਰਡ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਕੋਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ, ਇਕ ਏ. ਡੀ. ਸੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ, “ਕਿਉਂ ਜੀ, ਡਾ: ਕੋਰੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਾ?” ਕੋਰੀ ਨੇ ਬੌਟ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਜੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਮੁਰੰਮਤ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵੱਲ ਕਿੱਥੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ?”‡ ਉਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨਿਰਮਾਣ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸਾਧਾਰਣਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਰਦਈ ਟਿੱਚਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਹ-ਧਰਮੀ ਕਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਨਗੇ:-

(i) “ਕੋਰੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਰੱਬੀ ਅੰਗੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੱਸਣਾ, ਅੱਤ-ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ।”

ਸਰ ਜੌਰਜ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ

(ii) “ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਈਸਾਈ ਜਗਤ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਨਾਂ ਹੈ।”

ਜੌਨ ਫ਼ੋਸਟਰ

(iii) “ਪਾਲ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਈਸਾਈ ਚਰਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਜਾਂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦੇਣਦਾਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਤਨਾ ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ।”

ਜੇ. ਡੀ. ਫ਼ਰੀਮੈਨ

(iv) “ਐਮਰਸਨ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕੋਰੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਵਡੱਪਣ ਕਿਸੇ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਮੇਰ ਦਾ ਹੈ, ‘ਜੋ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਈਜ਼ੈਸਟਰ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਜੁੱਤੀ-ਖ਼ਾਨਾ ਕਿਸੇ ਮੇਪ ਦੀ ਜਾਂ ਲੋਰੈਟੋ-ਦਰਗਾਹ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ’ ਕਾਰਲਾਈਲ ਨੇ ਜੌਰਜ ਫ਼ੋਕਸ ਬਾਰੇ

† The Indian Christian, Oct. 1922, P. 2 Col. 3

The Life & Labours of Carey, Marshman & Ward by John Clark Marshman ; Strahan & Co. London 18; 73; P. 6.

ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਕੋਰੀ ਦਾ ਚੁਮਾਰ-ਅੱਡਾ ਘੱਟ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ?*

ਜੀ. ਸੀ. ਟਰਨਰ

ਕੋਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹ-ਧਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸਹ-ਦੇਸੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤਾਂ ਭਲਾ ਨਿਉਣੇ ਹੀ ਸਨ, ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰਨੀ ਲਗਨ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਨ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਅਨੇਕ-ਪੱਖੀ ਵਿਰਧੀ ਲਈ ਇਤਨੀ ਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਉਤਸਾਹ-ਜਨਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪਰ-ਧਰਮੀ ਤੇ ਪਰ-ਦੇਸੀ ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਰਿਣ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੋਈ ਚੌਂਤੀ ਪੈਂਤੀ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜਾਂ ਅਪੂਰਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਜਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛਪਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ, ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਕਰਣ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿੱਤ ਇਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਕਈਆਂ ਦੀ ਗੱਦ-ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਰੀ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਬੋਲੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਿੱਚ ਛਾਪਾ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਉਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਰੀ ਸਾਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਵੇਸ਼ਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਜਾਗੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਅਨੁਪਮ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਰੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਣ? ਆਪਣੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ-ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਛਾਪੇ ਦਾ ਸ਼ੀ ਗਣੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਯੂਰਪੀ ਬਦੇਸੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਿਆਕਰਣ ਛਾਪਿਆ ਤੇ ਐਜ਼ੋਕੀਲ ਤੱਕ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੋਰੀ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨੀ ਤੇ ਫੋਗਰੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ) ਛਾਪੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ।

*ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਗਵਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ :—

William Carey buy s. Pearce Carey, Hodder 4 Stoughton, London, 1924

ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਗਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ ਰਾਹੀਂ ਪਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਘਟਨਾ-ਲੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਹਸ ਭਰਿਆ ਉਤਸਾਹ ਮਨ-ਇੱਛੀ ਮਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

-੨-

ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਈ: ਵਿਚ ੧੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ 'ਪੋਲਰਜ਼-ਪੁਰੀ' (ਨੌਰਥੈਂਪਟਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਐਡਮੰਡ ਕੋਰੀ ਜੁਲਾਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਿਲੀਅਮ ਛਿਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਕੂਲ-ਮਾਸਟਰੀ ਤੇ ਗਿਰਜੇ ਦੀ ਕਲਰਕੀ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਕਿੱਤਾ ਮਿਲ ਗਇਆ। ਵਿਲੀਅਮ ਦਾ ਤਾਇਆ, ਪੀਟਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵਿਲੀਅਮ ਨੂੰ ਸਾਗਰੋਂ ਪਾਰ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਣ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਭੂਗੋਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਉੱਤੇ ਕੋਲੰਬਸ ਇਤਨਾ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਲ ਹੀ 'ਕੋਲੰਬਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰਦੇਸ-ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਇਸ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਚੇਟਕ ਨੇ ਹੀ ਅੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਪਰਦੇਸ-ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਰੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸ਼ੌਕ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ, ਫੁੱਲ-ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੌਣ-ਕਮਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਿੱਤਰ ਪਰ ਮੁੰਦਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਦਾ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਮੋਹ ਹੋ ਗਇਆ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਖਿੜਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਨਸਪਤ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਕਿਸੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਯੋਗਤਾ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੀ ਆਸ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਾਇੰਸ-ਵੇਤਾ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੀ ਇਕ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਸੰਸਥਾ ਵੀ

[੫੩

ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਈ ਖੋਜ-ਭਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ।* ਕੋਰੀ ਦੇ ਇਕ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਜੌਰਜ ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੀਰਾਮਪੁਰ (ਬੰਗਾਲ) ਵਿਚ ਕੋਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਨਸਪਤ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਐਸਾ ਬਾਗੀਚਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਾਗੀਚਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।‡

ਕੋਰੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਣ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਘੜ ਆਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਿਪੁਣਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਬੂਤ ਉਸ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਠਾਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (Dyches' Latin Vocabulary) ਕਿਤੇਂ ਹੱਥ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੱਟ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਮੇਰੀ ਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਬਾਰੇ ਕਥਨ ਹੈ।

“ਉਹ ਜੋ ਕੁੱਝ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ, ਮੁਕਾਉਂਦਾ ਜ਼ਰੂਰ। ਔਕੜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਢਾਹ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਹ

* A marble bust of Dr. Carey is placed in the Metcalfe Half ; the following is inscribed on the base :

William Carey, D. D. Founder of the Agricultural and Horticultural Society of India, 1820. The Bengal Obituary by Holmes & Co , Calcutta, 1843; ਸਫ਼ਾ 34C.

ਪ੍ਰ. ਇੰਘਮ ਨੇ ਕੋਰੀ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

“In 1798, after less than four year's residence in India, he began to compile a classified natural history of Bengal. His addition to and comments upon the official catalogue of plants in the company's botanical jarden in Calcutta are still to be seen among the archives of the Baptist Mission Society, and he later edited the Flora Indica of Roxburgh which was published at Serampore in 1832. In 1831 he delivered a course of lectures at Serampore College in which he gave a detailed description of English farming, and demonstrated the contribution it might make to the improvement of agriculture in Bengal...”. Reformers in India by K. Ingham, Cambridge University Press, Cambridge; 1956; P. 118.

‡ The Life of William Carey by George Smith: John Murray, Allemeria Street, London; 1885; P. 6.

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਇਲਮ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੋਰ
ਹੋਰ ਚਮਕਦੀ ਗਈ।†

ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ :

“ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਮਖੌਲਾਂ ਜਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੀ
ਭਾਲ ਤੋਂ ਹੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।†

ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਘਟਨਾ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਹੱਡ ਤੇ ਸਿਰੜ ਦੀ
ਸਾਖ ਭਰਦੀ ਹੈ।

-੩-

ਕੋਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਂਗਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ
ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ-ਗੱਚ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਘਰੋਗੀ ਤੰਗੀ
ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ
ਮਨ ਕਿਰਸਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਬਾਗ਼ਬਾਨੀ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਇਹ ਪੇਸ਼ੇ
ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਰਕ ਦੇ ਟੋਗ ਨੇ ਗੱਸ ਲਿਆ। ਧੁੱਪ ਖੁਰਕ ਨੂੰ
ਵਧਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਖਿੱਚ
ਧੂਹ ਕੇ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਖੁਰਕ ਨੇ ਅਸਲੋਂ ਬੱਸ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ
ਤੇ ਸਿਹਤ ਕਾਫ਼ੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਵਿਲੀਅਮ ਲਈ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾ
ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਮੋਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਲੱਭਿਆ ਗਇਆ, ਸਿਖਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ
ਅੱਠ ਨੌਂ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਪਿੰਡਿੰਗਟਨ ਦੇ ਇਕ ਸੱਜਨ ਕਲਾਰਕ ਨਿਕਲਜ਼
ਪਾਸ ਛੱਡਿਆ ਗਇਆ। ਉਸ ਭਲੇ-ਲੋਕ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਗਿਰਦ, ਜੌਨ ਵਾਰ ਵੀ
ਕੰਮ ਸਿਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ
ਸੰਗਤ ਕਰ ਕੇ ਵਿਲੀਅਮ, ਐਂਗਲੀਕਨ ਤੋਂ ਡਿਸੈਂਟਰ ਬਣਿਆ। ਕੋਰੀ ਆਪਣੀ
ਸ਼੍ਰੀ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਮੈਨੂੰ ਬੁਠ ਮਾਰਨ, ਕਸਮਾਂ ਖਾਣ ਤੇ ਹੋਰ ਪਾਪ ਕਰਨ ਦੀ
ਮਾੜੀ ਵਾਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਕਰ

† S. Pearce Carey ; P. 23.

ਲਿਆ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਜਦ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਅਰਦਾਸ
ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਵੀ ਕਰਦਾ।”

ਉਸਤਾਦ ਨਿਕਲਜ਼ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ
ਸਨ। ਕੇਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਦੇ
ਟੀਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦ ਐਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਮਿਲੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਉਹ
ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਨਾ ਜੌਨ ਵਾਰ। ਸੋ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ
ਉਹ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮਿਲਾਉਣ ਗਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਸ਼ਬਦ
ਤੇ ਵਾਕ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਇਆ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਟੈਗ ਜੌਨ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ
ਜੁਲਾਹਾ ਭਾਲ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਪੀ ਤੇ ਬੋਲੀ—ਯੂਨਾਨੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ
ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਜੌਨ ਨੇ ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਇਕ ਇਕ
ਜਿਲਦ ਮੰਗਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਕੇਰੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ, ਸਬਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ
ਉਸ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਉੱਤੇ ਇਤਨੀ ਕੁ ਪ੍ਰਭਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜੌਨ
ਪਾਸੋਂ ਸੰਥਿਆ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹੀ।

੧੭੭੯ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਨਿਕਲਜ਼ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਇਆ ਸੋ ਉਸ
ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਲੱਭਣਾ ਪਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਹੈਕਲਟਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਜੁੱਤੀਸਾਜ਼
ਟੌਮਸ ਓਲਫ਼ ਪਾਸ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ
ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ, ਟੌਮਸ ਸਕੋਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਕੇਰੀ ਆਪ
ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਕੋਟ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਭੁੰਘਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਉਸ ਦਾ ਬਾਈਬਲ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਭਿਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਈਸਾਈਅਤ ਦਾ ਸਨੇਹਾ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਅਣ-ਈਸਾਈਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਤੀਬਰ
ਲਾਗ ਵੀ ਹੈਕਲਟਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੀ। ਏਸੇ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਤਾਦ ਦੀ
ਭੈਣ ਡੋਰੋਥੀ ਪਲੈਕੋਟ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਸਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬੜੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਲੰਘਾਏ
ਸਨ ਕਿ ਕੇਰੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਇਆ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਬੀਮਾਰੀ
ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਲ ਬੜ ਗਏ, ਉਹ ਕੰਮ
ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਇਹ ਆ ਪਈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਾਲਾ-
ਉਸਤਾਦ ਮਰ ਗਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕੇਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਗਇਆ।
ਉਤੋਂ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਹਾਰ ਨੇ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ
ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੋ ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਔਖੇ ਦਿਨ ਕੱਟਣੇ ਪਏ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ
ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਫੱਟਾ 'Second Hand Shoes Bought and

Sold', ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਅੱਡੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲਟਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਾਲੀ ਦਸਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਤ ਦੀ ਤੰਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਰੋਟੀ ਜੋਗਾ ਇਕ ਟਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਉਹ, ਭੁੱਖਾ ਭਾਣਾ, ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ, ਓਲਨੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਬੈਪਟਿਸਟ ਚਰਚਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ।* ਮਿਸਟਰ ਓਲਡ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਰੀ ਨੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਅਟਲਜ਼ ਬਾਰਟਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ, ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਓਥੇ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ, ਮੀਂਹ ਹੋਵੇ ਹਨੇਰੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹਰ ਪੰਦਰਵੇਂ ਦਿਨ ਬਾਂਗਾਂ ਚੌਦਾਂ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪਾਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਹੈਕਲਟਨ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਕੈਪਟਨ ਕੁੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੇ, ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਲਵਤੀ ਰੀਬ ਜਾਗ ਪਈ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਈਸਾ ਦੇ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਪਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਤ ਸੀ।

੧੭੮੫ ਵਿੱਚ ਕੋਰੀ ਹੈਕਲਟਨ ਛੱਡ ਕੇ ਮੌਲਟਨ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਲਾ ਗਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਕੋਰੀ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਸਾਂਭ ਲਈ ਤੇ ਝੱਟ ਫੁੱਲ ਬੂਟੇ ਲਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਖਿੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਖ ਚਿਰ-ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮਾਸਟਰ ਫੇਰ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਕੂਲ ਸਾਂਭ ਬੈਠਾ। ਕੋਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਖ਼ਰਚ ਸਾਵਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੰਢਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ *ਮੁੜ ਕੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਕਿਸ ਸਿਰਤੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਤ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

*ਜੋਰਜ ਸਮਿਥ, ਸਫ਼ਾ ੧੯

“ਮਿਸਟਰ ਫੁਲਰ ਦੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਕਈ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਬਣਾਏ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਈ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਧ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਲੱਭੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸਾਂ ਦੇ ਕੋਮੀ ਲੱਛਣਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਵੱਸੋਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂ ਗੰਢਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਈਸਾਈਅਤ ਦੀਆਂ ਸਚਾਈਆਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।”*

ਇਹੋ ਜਹੀ ਸੱਚੀ ਲਗਨ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਲੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਸੋ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਲਟਨ ਦਾ ਪੈਸਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਗ਼ਰੀਬ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲ ਸਕਦੀ, ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿੱਤਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਫ਼ਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪੈ ਗਇਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪੇ ਵੇਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਲਾਗਲੀ ਮੰਡੀ ਕੈਟਰਿੰਗ ਦੇ ਇਕ ਠੇਕੇਦਾਰ ਮਿਸਟਰ ਗੋਸ਼ ਵਾਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਮਾਨ ਲਿਆ ਕੇ ਬੂਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਬਣਵਾਈ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਗਰਾਹ ਲੈਂਦਾ।

ਮੋਲਟਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੋਰੀ ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਇਬਰਾਨੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਈ। ਉਹ ਲਾਤੀਨੀ ਤੇ ਇਟੈਲੀਅਨ ਵੱਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਸੋ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਲਗਦੇ ਨਿਬੜ ਦਿੱਤਾ। ਫ਼ਰੈਂਚ ਤੇ ਡੱਚ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਕਰਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੀ ਰਾਮ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਫੁੱਲਰ ਨੇ ਕੋਰੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਗੋਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਕੋਰੀ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਬੁਚਕਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੋਸ਼ ਕੋਲ ਗਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਕਿਉਂ ਭਈ, ਤੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕਮਾਈ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈਂ?”

*ਜੈਰਜ ਸਮਿੱਥ, ਸਫ਼ਾ ੮.

ਜੀ ਇਹੋ ਕੋਈ ਨੇਂ ਦਸ ਸ਼ਿਲਿੰਗ, ਹਫਤੇ ਦੇ ।”

“ਅੱਛਾ ਫੇਰ, ਗੋਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੇਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਜੁੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਂ ਗਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲਾਤੀਨੀ ਤੇ ਇਬਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮਗਜ਼ ਮਾਰ, ਹਫਤੇ ਦੇ ਦਸ ਸ਼ਿਲਿੰਗ ਤੇਨੂੰ ਘਰ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੇ ।”

ਗੋਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਗਿਆਨ-ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ-ਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਹਲ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿਹਲ ਨੂੰ ਸੁਫਲਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ? ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ, ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਰਚ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸੇਕ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਲੱਭਣ ਦੇ ਕਈ ਕਾਹਲੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਨੌਰਥੈਂਪਟਨ ਅਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਭ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਬਾਈਬਲ ਦੇ ‘ਸਮਸਤ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ਣ’ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਵੱਲ ਜ਼ਰਾ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿਵਾਉਣ ਕਰਕੇ, ਪਰਧਾਨ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਝਾੜ ਖਾਧੀ:-

“ਜੁਆਨਾ ! ਬੈਠ ਜਾ, ਬੈਠ ਜਾ ! ਬਹੁਤਾ ਗਰਮ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੀਸਾਈ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਨੂੰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਕੁਝ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ।” †

ਪਰ ਪਰਧਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਜੁਆਨ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਇਉਂ ਮੱਠਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਭੂਗੋਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਉਤਲੇ ਦੀਆਂ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵੱਲ ਉਂਗਲੀ ਕਰ ਕੇ ਘੁੰਮਦਾ, “ਇਹ ਸਭ ਕਾਫ਼ਰ ਹਨ, ਕਾਫ਼ਰ !” ਉਹ ਇਲੀਅਟ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਾਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਮੀਕਾ ਦੇ ਆਦਿ-ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਬਾਈਬਲ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਅਣਈਸਾਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਇਆ ਸੀ । ਫੁੱਲਰ, ਜਿਹੜਾ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਰਮ ਸਹਾਇਕ ਤੇ ਜਿਗਰੀ ਮਿੱਤਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਮ-ਖਿਆਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੇਰੀ ਰੋਤ ਦੇ ਰੱਸੇ ਵੱਟਦਾ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਟੌਮਸ ਪੋਟਸ ਨਾਲ

ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੋਟਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੈਮਫਲਿਟ ਲਿਖ ਕੇ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਦਸ ਪਾਊਂਡ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਪੈਮਫਲਿਟ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਈਸੈਸਟਰ ਵਿੱਚ ਪੈਸਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਇਹ ਗੱਲ ੧੭੮੯ ਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਇਤਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਚੰਗਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਮਾਸਟਰੀ ਛੱਡੀ ਤੇ ਨਾ ਜੁੱਤੀ-ਸਾਜ਼ੀ। ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਬੁੱਧੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਿਹੜੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਪਲਵ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਹੇਠ, ਰਾਜਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖ਼ਿਆਲੀਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕੇਰੀ ਆਪ ਰਾਜਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖ਼ਿਆਲੀਆ ਤਾਂ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਦੀ ਘਿਰਣਾ ਇਤਨੀ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਖੰਡ ਖਾਣੀ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਆਯਾਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਖੰਡ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ-ਵਾਸੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨਾਲ ਯੂਰਪੀ ਵਪਾਰੀ ਅਕਹਿ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਲਾਈਸੈਸਟਰ ਵਿੱਚ ਕੇਰੀ ਨੇ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਪੈਮਫਲਿਟ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਟਸ ਨੇ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤਾ ! ਇਹ ਪੈਮਫਲਿਟ ਕਾਹਦਾ ਸੀ, ੮੭ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੌਨ ਕਲਾਰਕ ਮਾਰਸ਼ਮੈਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪਰਚਾਰਕ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ*। ਇਸ ਵਿੱਚ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੱਡੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਲੱਭੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੀ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ, ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਰਸਮ-

* ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਇਹ ਸੀ :

An enquiry into the Obligation of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens in which the Religious State of the Different Nations of the World, the Success of Former Undertakings, and the Practicability of the Further Undertakings are considered by William Carey, Leicester, 1792,

ਦਿਵਾਜ ਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਪਕਾਰ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਗਿਆਨ ਸੀ । ਇਸ ਪੈਂਮਫਲਿਟ ਬਾਰੇ ਜੌਰਜ ਸਮਿਥ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“In an obscure village toiling save when he slept, and finding rest on Sunday only by a change of toil, far from libraries and the Society of men with more advantages than his own, this shoemaker, still under thirty, surveys the whole world, continent by continent, island by island, race by race, faith by faith, kingdom by kingdom, tabulating his results with an accuracy and following them up with a logical power of generalisation which would extort the admiration of the learned even of the present day.”

(ਸਫ਼ਾ 32—33)

(ਥਾਕੀ ਫੋਰ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ

ਤੀਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਇਸ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ੨੫, ੨੬ ਮਈ ਸੁਨਿਚਰ ਤੇ ਨੈਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਣਨ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰਿਆਇਤੀ ਕਰਾਏ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਟਿਕਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਡੈਲੀਗੇਟ ਬਣਨ ਤੇ ਰੇਲ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਲੈਣ ਲਈ ਹੁਣੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜੋ ।

ਚੰਦਾ--ਦਰਸ਼ਕ ੨), ਡੈਲੀਗੇਟ ੫), ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਕ ੧੦
ਤੇ ਪਰਤਿਸ਼ਟ ਦਰਸ਼ਕ ੧੦ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਉਪਰ: =

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਪਪਪ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ

(੬੩੨ A.D. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ)

ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾ-ਆਵਰਾਂ ਦੀ ਘੁੜਦੌੜ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਦਾਰਾ ਗੁਬਤਾਸਪ ਦੇ ਈਰਾਨੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਸਟ੍ਰਿਕਾਂ, ਦਰਾਵੜਾਂ ਤੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਭਾਗ ਲਾਏ' । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਦੀ ਜਾਤੀ ਨੀਗਰਾਇਟੋ (Negritos) ਦੇ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਅਰਬ ਈਰਾਨ ਦੇ ਸਾਹਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦਾ ਹੈ । ਨੀਗਰਾਇਟੋ ਵਧੇਰੇ ਦਖਣ ਵਿੱਚ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਤੇ ਇਥੋਂ ਅੱਗੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਅੰਡਮਾਨ ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂਆਂ ਵਲ ਤੁਰ ਗਏ । ਆਸਟ੍ਰਿਕ ਪੂਰਬ ਦਖਣ ਵਲੋਂ ਆਏ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਰਾਵੜਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਵਤਨ ਏਸ਼ੀਆਏ ਕੋਚਕ ਵਿੱਚ ਦਸੀਦਾ ਹੈ । ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਰਾਵੜਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਸੀ । ਇਹ ਲੋਕ ਕਾਫੀ ਸਭਿੜਤ ਸੰਗਠਤ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਸਟ੍ਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁਚਲਣ ਤੇ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਇਹ ਗਲ ਬੁਗ਼ਾਜ਼ ਕੁਯੁਈ (Boghaz Kyoj) ਦੇ ਕੀਲਾਖਰੀ ਕਤਬ ਤੋਂ, ਜੋ ਹੁਣੇ ਜੇਹੇ ਹਿਟਾਈਟ (Hittite) ਜਾਤੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਟੀਰੀਆ (Pteria) ਤੋਂ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ੩੫੦ ਈ. ਪੂ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।*

*By 1350 B.C. the date of the Baghaz Kyoj document the Iranian and Hindu elements of the Aryans had not yet become differentiated. Incidentally this document disposes off any claims for extreme antiquity in the civilization of India."

Sykes : History of Persia Part I, 98.

ਆਰੀਆ ਕਬੀਲੇ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ
ਆਪਣੇ ਆਰੀਆ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਲ ਧਕਦੇ ਰਹੇ।

ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਰੀਕਾਰਡ ਨਹੀਂ
ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ
ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਸੀ ਪਰ ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਜੋ ਇੰਡੋ ਯੂਰਪੀਅਨ ਤੇ
ਇੰਡੋ ਈਰਾਨੀਅਨ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਹੁਣ ਇੰਡੋ-ਏਰੀਅਨ ਦੇ ਪੜਾ ਤੇ ਪੁੱਜ
ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨਮੂਨੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
ਚੁੰਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ, ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਕਲਾ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਣ,
ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਯਾਦ ਰਖੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਉਣ
ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਫੁਨੈਟਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਤੇ ਹੀ ਪਰਵੇਸ਼
ਕਰ ਜਾਣਾ ਕੁਝ ਅਸੰਭਵ ਗਲ ਨਹੀਂ।

ਆਰੀਆਂ, ਦਰਾਵੜਾਂ ਤੇ ਆਸਟ੍ਰਿਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਮੁਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ
ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਤਿ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ
ਹੀ ਸਾਡੀ ਅਜ-ਕਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵੱਡ ਵਡੇਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸਮਿਥ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ
ਅਤਿ ਬਣਾਉਣੀ ਜੇਹਾ ਤੇ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ।* ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਵੀ
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ
ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਉਹ ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ
ਉਪ ਬੋਲੀ ਦੀ ਭੈਣ ਦਸਦਾ ਹੈ।†

ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਭਾਰੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ
ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਟੁਟਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਲੇਖ
ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰਾਚੀਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ
ਤੋਂ ਲਭਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਦੇਸ਼ੀ
ਹਮਲਾ-ਆਵਰ ਜਾਂ ਯਾਤਰੂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ
ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ

*ਕਦੀਮ ਤਾਰੀਖੇ ਹਿੰਦ ਸਾਮਿਥ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪੰਨਾ ੪੫੭

† "... If we borrow the terms of blood relationship, we
may say that the ancient Indian dialect and classical Sanskrit
were brothers." L.S.I. Vol. IX Part I Page 54.

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਿਆ ਉਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਉੱਚਾਰਣ ਦੀ ਰੰਗਣ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾੜ੍ਹੀ। ਅਜ-ਕਲ ਵੀ ਬਦੇਸ਼ੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 'ਅੰਬਰਸਰ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ 'ਅੰਬਰਸਰ' ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰੰਤੂ ਫਾਰਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਏਥੇ 'ਅੰਬਰਸਰ' ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ريكارڈ ريكارڈ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ਸ਼ਬਦ "ਪਗੜ" ਦਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਪਰਾਇਵਾਰੀ ਹੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਗੜੀ ਰੂਪ ਪਰਚਲਤ ਹੈ ਜੋ 'ਪਾਗ' ਦਾ ਲਘੁਤਾ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ 'ਪਾਗ' ਰੀਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਹੈ :

“ਜਿਹ ਸਿਰ ਰਚਿ ਰਚਿ ਬਾਂਧਤਿ ਪਾਗ। ਜੋ ਸਿਰ ਚੁੰਚ ਸਵਾਰਹਿ ਕਾਗ”
ਫਾਰਸੀ ਦਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਕੋਲੋਂ “ਪਗ” ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿਆਹਤ ਨਾਮਾਂ ਇਬਰਾਹੀਮ ਬੇਗ “ਹਬਲੁਲ ਮਤੀਂ ਕਲਕੱਤੇ” ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਵਿਚ “ਪੁਲੀਸ” ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ‘ਪੁਲਸ’ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੁਲਸ’ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਮਖੂਬ ਨੂੰ “ਖੀਣ-ਖਾਬ” ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Kincob* ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੀਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਸਲ ਫਾਰਸੀ ਰੂਪ ਕਿਮਖੂਬ ਜਾਂ ਕਿਮਖੂਬ ਪਰਚਲਤ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਨਿਖੇੜੇ ਹਨ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਈਰਾਨੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਤਲੁਜ

[ਚਲਦਾ]

‡ Vide Ghiasul-lughat Page 136.

* Webster Part I Page 1363

Second All India Punjabi Conference, New Delhi.

RECEPTION COMMITTEE

Receipts and Payments Account for the period
from last January, 1956 to 15th August 1957

RECEIPTS

By **SALE OF TICKETS.**

Reception Committee.	3,242 — —	
Special Visitor.	810 — —	
Delegates.	275 — —	
Distinguished Visitors.	807 — —	
Gate Sale.	<u>1,236 — —</u>	6,373 — —

„ **DONATIONS**

1,063 — —

7,436 — —

PAYMENTS.

To PROGRAMME EXPENSES.

Rent and Hire charges.	2,020 — —	
Professional charges to Artists.	1,306 6 —	
Programme and Presidential addresses.	<u>129 — —</u>	3,455 5 —

„ OFFICE MAINTENANCE & OTHER EXPENSES.

Establishment.	105 — —	
Printing & Stationery.	232 12 3	
Postage & Telegrams.	154 13 3	
Advertisement.	376 8 —	
Entertainment.	62 15 6	
Conveyance.	198 — —	
Decoration & Miscellaneous.	149 11 6	
Audit Fee.	<u>30 — —</u>	1,309 12 6

„ SECURITY DEPOSIT TO NDMC.

Partly refundable.		219 — —
--------------------	--	---------

● BALANCE AS ON 15-8-1956.

	<u>2,451 14 6</u>
	<u>7,436 — —</u>

AUDITOR'S CERTIFICATE

Complied the above Receipts & Payments Account for the period ended 15-8-56 from the Books of Accounts & Vouchers presented to us and certify the same to be in accordance there-with.

21, LAKSHMI INSURANCE BUILDING ?
AJMERI GATE EXTENSION,
NEW DELHI.

Dated : 28th August, 1956.

Sd/-

(M. PAL & CO.,)

(STAMP)

CHARTERED ACCOUNTS.

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ

੧. ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ— ਕਿਰਤ ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਾਂਡਿਆਲਾ। ਸਾਈਜ਼ $\frac{20 \times 30}{96}$ ਪੰਨੇ : ੨੨੯ ; ਮੁਲ ੨) ਰੁਪਏ । ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭੰਨਿਆ ਹੈ ।

੨. ਸੱਸੀ-ਹਾਸਮ— ਸੰਪਾਦਕ : ਪ੍ਰੋ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਾਨ', ਐਡੀਟਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਜਲੰਧਰ । ਸਾਈਜ਼ $\frac{9 \times 22}{7}$; ਪੰਨੇ ੬੨੦ ਲਗ ਭਗ । ਮੁਲ : ੭।।) ਰੁਪਏ । ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਕੋਈ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੈਂਚੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸਹੀ ਮਤਨ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਵਾਦਲਾ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

੩. ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ— ਅਨੁਵਾਦਕ : ਸ: ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' । ਸਾਈਜ਼ $\frac{20 \times 30}{96}$ ਮੁਲ : ੧।।) ਰੁਪਿਆ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ 'ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ-ਰਸ ਵੀ । ਪਾਠ ਸੌਖਾ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ਹੈ ।

੪. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ— ਕਿਰਤ ਸ੍ਰੀ ਵਿ. ਡਾ. ਅਰੁਣ । ਸਾਈਜ਼ : $\frac{9 \times 22}{7}$, ਪੰਨੇ : ੨੮੮ । ਮੁਲ : ੪।=) । ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ । ਪਾਠਕ ਦੀ ਲੰਬੀ ਖੋਜ, ਅਥਾਹ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਮੌਲਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ।

ਨੋਟ— ਅਕਾਡਮੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਬੁਕ-ਕਲਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ੨੦% ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਆਰਡਰ ਲਈ ਲਿਖੋ :—

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ,
ਪਪਪ ਐਲ., ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

Statement showing ownership and other particulars about The 'Alochna' as required by Rule 8 of the Registration of Newspapers (Central) Rules 1956.

1. Place of publication. Ludhiana.
2. Periodicity of publication. Quarterly.
3. Name of (a) the Printer. Mohindra Art Press,
Ludhiana.
(b) Publisher. Dr. Sher Singh
(c) Nationality. Indian
(d) Address. C/o The Panjabi Sahitya
Akadami, 555-L Model
Town, Ludhiana
4. Editor's Name : Board of Editors consisting of
Bhai Sahib Bhai Jodh Singh
Principal Gurbachan Singh Talib
Prof. Gulwant Singh
Nationality. Indian.
Address. c/o The Panjabi Sahitya
Akadami, 555-L Model
Town, Ludhiana.
5. The Panjabi Sahitya Akadami was founded on the 24th
of October, 1954 and registered under the Societies
Registration Act XXI of 1950.

ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ,
ਕਚਹਿਰੀ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਦਫਤਰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਖਪਪ ਐਲ.
ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਆਲੋਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ

੧. ਚੰਦਾ :- 'ਆਲੋਚਨਾ' ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਪਰਚੇ ਲਈ ਇਕ ਰੁਪਿਆ (ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਸਵਾ ਰੁਪਿਆ) ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਪਰਚਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ (ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪੰਜ ਰੁਪਏ) ਪੇਸ਼ਗੀ ਆਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵੀ. ਪੀ. ਪੀ. ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ।
੨. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪਰਚੇ ੧੫ ਜਨਵਰੀ, ੧੫ ਅਪਰੈਲ, ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ੧੫ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ, ਭਾਕ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹਫਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ-ਜਨ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨ।
੩. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿੱਤਕ ਖੋਜ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਦੇ ਲੇਖ ਹੀ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੀਵੀਊ।
੪. ਰੀਵੀਊ ਲਈ ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ) ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਇਸ ਭਾਂਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸੁਝਾਓ ਮਿਲ ਸਕਣ। ਦੂਜੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਰਸਮੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ 'ਜਾਣ-ਪਛਾਣ।'
੫. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਛਪੇ ਹਰ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ੧੦ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਉਸਦੇ ਲੇਖ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
੬. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਦੇ ਛਪਣ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਅੰਕ ਲਈ ਲੇਖ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।
੭. ਨਾ-ਪਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਲੇਖ ਮੰਗਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
੮. ਹਰ ਲੇਖ ਸਾਫ਼, ਸੁੱਧ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਦ-ਜੋੜ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਣਤ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
੯. ਏਜੰਸੀ ੨੫% ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਜੰਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਉਤਨਿਆਂ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੇਸ਼ਗੀ ਭੇਜਣ। ਭਾਕ ਖਰਚ ਅਸੀਂ ਦਿਆਂਗੇ।
੧੦. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਖ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰਕੇ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।